

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

**This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

891-93

թ-94

Գերագնիւ Պարոն

73890-Ա.7

Дозволено цензурою. Тифлисъ, 23 Ноября 1889 г.

ՆԻԿՈՂԱՅՈՍ ԱՐՐԱՀԱՄԵԱՆԻՆ

ԵՒ ՆՈՐԱ ԱՄՈՒՍԻՆ

ՏԻԿԻՆ ՍՐԲՈՒՀՈՒՆ

նուիրում է

2003

ՀԵՂԻՆԱԿԸ.

126-85

Չեր անուամբ եմ պսակում իմ այս դոյզն
աշխատանքի ճակատը, 'ի նշան այն քաղցր
երախտագիտութեան, որ ունիք առ իս ներկայ
գրքոյկս 'ի լոյս ընծայելու վերաբերմամբ: Այս
իմ նուէրը չնչին է, սակայն լիայոյս եմ Չեր
մեծազոգութեան, որ ընդունելու չէք մերժել:

ԱՐՇԱԿ ԹՈՒՄԱՆԵԱՆ:

Ա

Ի՞նչ անեմ, ո՞ւր գնամ, ո՞ւր կորչեմ, ո՞ւմ վիզս ծռեմ,
ո՞ւմ ձեռս դէմ անեմ. աւերակ դառնայ էսպէս քաղաքը
բարութիւնը միանգամից քաղւել է, բարի մարդիկ տա-
կաւին անհետացել են: Թ'ո՞ւ, անիծւիս դու էդպէս բաղդ:
ՀՃՎ . . . ախր ի՞նչ պէս անիմ. տունս կաթում, տաշ-
տիս հաջր սպառուած, կինս աղջիկ ծնած, զրպանուծս
կոպէկ չկայ, ամանուծս իւղ, չւարուծս բրինձ: Տէր-տէր
պիտի դայ, կնքահայր, ինչ զիտամ-աչքալուչս ասողներ: Ձէ՞,
որ տէր-տէրին ու կնքահօր ձուածեղ պիտի լինի, մնա-
գածներին չայ, մրգեղէն. հիմա ո՞րտեղից ետրեմ, ո՞ւմ դու-
որ գնամ, անունս էլ հօ Սասուած հեռու տանէ՛, էնպէս
կտարւած է, որ ում մի խօսք եմ ասում, երեսը շուռ է
տալիս հեռանում: Փառք քեզ Սասուած, փառք քեզ. ախր
ես ի՞նչ մեղք էի արել, որ օրս էսպէս սևացու է՞:

Գլուխը կոր, ձեռները զրպանուծ, «Ֆուրածկէն» զը-
խին ծուռ դրած, Շուշի քաղաքի հրապարակի մի անկիւ-
նում կանգնած էր կօշկակար չամբարձին ու ինքն ըստ
ինքեան մրթմրթում այսպէս: Նա հազած էր կապտազոյն
դադար արխալուղ, մէջքը կապած երծաթով զարդարած
կաշուէ զօտի, հազած էր հնամաշ մահուղէ չուխայ՝ բրրղեա
մոխրազոյն մաշւած վարաիկ, գոյնզգոյն թելերից զործած

կիսամաշ գուլպայ երեսը սև դարչապարը կանաչ կաշուէ չմոշկներ: Արխարուղի դօշը քիչ տեղ նա պնդագրել էր, իսկ քիչ տեղ բաց թողել: Կոկորդը իսպառ բաց էր, որտեղից և երևում էր նրա կարծրագոյն շապիկի օձիքը: Այդ բոլորը համապատասխանում էր նրա դէմքի դժագրութեան: Գլխի մազերը տեղ տեղ սկսել էր սպիտակել: Երեսը սափրում էր, բայց գրեթէ երբեմն երբեմն: Այնպէս որ միշտ նրա կարծրագոյն, սակայն քիչ կնճռապատ աչտերի վրա միշտ կարելի էր տեսնել նոր անած և քիչ մեծացած ալէխառն մազեր: Բեխերը հաստ էին և սանրած դէպի վերև, այնպէս որ շրթունքները բոլորովին բաց և ազատ էին ամեն ինչ ուտելու և խմելու: Նա կանգնած մտածում էր: Երբեմն ձեռները հանում էր գրպանից ծոծրակն ու գրլուխը բորում ու դարձեալ կոխում գրպանը, Երկար տատանվում էր ու շարունակ մտածում:

Չէ, առաջ մի ժամ գնամ, մի քիչ քէֆս լաւացնեմ յետոյ էլի հեշտ է: Բ՞օօ., սիրտս ուզում է տրաքել շատ հարկաւոր է, որ հարիւրը հարիւր մի խօսք պիտի ասի, վերջը մեռնելու չե՞մ,—հենց մի անգամից սրտաճագ դառնամ: Ո՞վ է զաւելու այնուհետև ինձ վրա. կին, երեխայ, ազգական բոլորն էլ հենց այժմեանից զգւած են ինձանից, մեռնելուցս յետոյ էլ որքան պիտի ուրախանան: Գնամ, գնամ—հիմա որտեղից որ է մի քանի էլ ժամաւորներ կլինեն այնտեղ: Այսպէս ինքն ըստ ինքեան խօսելով ճամբարձին դանդաղ քայլերով դիմեց Մկրտչի գինեռուներ:

Այդ տեղ էր նրա «ժամ»-ը, այդտեղ էր գնում ազօթելու և այդտեղ պէտքէ լինէին նրա ազօթակիցները:

- Բարի լուս, Մկրտչի, մաղթեց նա, ներս մտնելով:
- Ա՛յ, Աստուծոյ բարին գլխից տուած քո ճամբարձի:

Ա, որտեղես, էլ չես երևում. պատասխանեց գինեկաճառը:
— Է՛էէ. Մկրտչի, ի՞նչ անեմ. հալս հալ չէ, շատ խաբաբ եմ:

- Ի՞նչ է պատահել, ասա տեսնեմ:
- Է՛,է՛է ինչ ասեմ է՛:
- Լօթիանայ մի ասա տեսնեմ, ախր ի՞նչու ևս տխուր է՛:
- Ինչ անեմ, Մկրտչի, կինս աղջիկ է ծնել, գրպանումս էլ մի կոպէկ չկայ, մնացել եմ էսպէս շուարած:
- Բա հենց դրա համար՝ ա՛, դու լինիս սաղ՝ դրա բանը խեր է:

— Ճմմմ... Ժպտաց իւր մտքումը ճամբարձին. քեզ էլ եմ ճանաչում՝ զիտեմ թէ ինչ պտուղ ես, առանց զրաւի մի կոպէկ մարդու փող չես տալ: Ճանն էլ հօ ոչինչ չի մնացել. աման չաման—բոլորը կուլ գնաց էս անտէր տեղը. ամմա չարէս ինչ՝ էլի պիտի մի կերպ անեմ. մէջնակ կաթսան կբերեմ, կտամ էլի էս անիծածին. վեց մանէթ եմ առել՝ էն էլ զիտեմ մեծի պէս կէս զինը պիտի տայ, երեք մանէթից աւել չի տալ, դէ, էլի մի բանէ՛ մի մանէթի իւղ ու բրինձ կ'առնեմ, մի մանէթի հաց, չայ շաքար ծու, ուրիշ դէս-դէն, մի մանէթը կպահեմ յետոյ տեսնամ էլ ինչ զահրումարի կտամ:

- Մկրտչի, հիմա ինչպէս անեմ. խօսեց ճամբարձին:
- Ա, ին՞չ պիտի անես, էլ որ օրւայ համար ես պահում էդ մէջքիդ զօտին, ա՛, ծախի կեր է, օրդ անցկացրու, յետոյ էլի Աստուած օղորմած է, էնպէս կարծում ես թէ աղա կամ աղջիկ քեզ հողի են տալու, կամ չէ մեռած տեղը վրադ խոնկ են ծխելու և կամ մոմ վառելու:— Ես իմ Աստուածը համ ուտելու են, համ էլ հաղար անգամ զերեղմանիդ հայհուջելու. խորհուրդ տուեց այսպէս Մկրտչի:

— Չէ, Մկրտիչ, դօտիս դեռ մնա՛ւ ամձա տանը երկու կաթսայ է մնացել, էլ որ ասես ոչինչ չկայ. նրանցից մէկը բերեմ բեզ տամ, դեռ մի քանի մանէթ տուր խարջեմ. յետոյ էլի հեշտ է:

— Լաւ, վնաս չունի, ճամբարձի, թող ամեն ինչ քո քէֆովը լինի.— դէ գնա բեր:

— Դէ տուր, տուր, մի բաժակ տուր տեսնեմ ու գնամ բերեմ:

Մկրտիչը ամենափոքր մի բաժակ արաղով լքզրեց ու դրեց ճամբարձու առաջ:

— Ա, դէ էնքան տուր, որ բողազս թաթախի է, ա՛յ անաստուած. ասաց ճամբարձին և ապա տրտնջալով արաղի բաժակը վերցրեց ու խմեց.

— Դեռ էդ խմիր, գնա կաթսան բեր, այնուհետև հեշտէ. ա՛, դու չզիտես, որ սող բօջկան էլ ուղես քեզ չեմ խնայել:

Խմեց ճամբարձին՝ բայց ո՞ւր: Նա միևնոցնր մնաց: Տխուր ու արտու՛մ: Մի քանի կաթիլ արաղը մի՞թէ կաղդէր, մի՞թէ կփարատէր նրա ցաւերը: Նա խորասուզել էր մտքերի մէջ: Անդադար հառաչում էր:

Քո դողած փորիդ մատաղ,

էդ զիք զիք ոտներիդ մատաղ,

Միջիտ ջրերին մատաղ,

Կարմիր փրփուրին մատաղ:

Թքել ենք աշխարհի վրա,

Կին երեխի ու տան վրա,

Փող ու ոսկու կալքի վրա,

Բոլորը կարմիր զինուն մատաղ:

Այն ժամանակ երբ ճամբարձին մաքառումէր հա-

ղար տեսակ մտքերի դէմ, յանկարծ նրա ականջին հնչեց այդ երգը:

Ուրախութեան մի թեթև նշոյլ փայլեց ճամբարձու երեսին. «ըմհր, փառք Ասատուծոյ, քէֆս քէֆէ, տնաշէներ դէ շուտ եկեք է.» ասաց նա իւր մտքումը:

Վերոյիշեալ երգը երգելով ներս մտան չորս տղամարդիք:

— Բարով, էջ Մկրտիչ, զաստոյկային մի պինտ խփելով մէկն այսպէս բարի օր մաղթեց զինեկանաւ Մկրտիչին: Իսկ երբ նա երեսը շուռ տուաւ ու տեսաւ խանութի մի անկիւնում զլիսակոր ճամբարձուն սկսեց գոռալ. բժօ, այ շանտղա, որտեղն'ս, էլ չես երևում, սատանի նման ինչպէս է թաղ կազել ու ձէնը փորը դգել է,— բա՛—բո՛ւ . . . . բժօ, ճամբարձի, բարի օր, բարի օր, լուսը քեզ տեսողին, ա՛, որ չհանդնամ ես կորել, հողիներս դուրս պրծան ետելից մանդալուց. այսպէս ամեն տեղից դուռալով բոլորն էլ բարի օր մաղթեցին ճամբարձիին:

— Չէ, էս «քօբօզողու» «ռամուղը» շատ փիւ է. ասաց նրանցից մէկը:

— Ա, փորագաւը չզիտես, միտքն ու դարդը էն սուրբ շուրն է էլի. ասաց մի ուրիշը:

— Դէ արի. ասաց առաջինը. ճամբարձի, արի մի բաժակ զահրումար արա ու համբերիր յետոյ տես ինչեր պիտի լինի է:

Այս մարդկանց մէջ քաղաքաւարի խօսակցութիւն միանգամայն չկայ, նրանց համար մեծ զուարնութիւն է, երբ հայտնում են միմեանց: ճամբարձին սրանց ուրախութեան չէր մասնակցում:— Նա շատ ախուր էր:

Ի՞նչ անէր, տունը միան էր բնկնում, ծուխը քթիցը

ըլըլուժ էր: Նա վարանման մէջ էր: Հանդստութիւն չու-
նէր:— Սակայն արաղի զօրութիւնը մեծ է, նրան ամեն
ինչ մոռանալ կտայ:

Սարգիսը— նրա ընկերներից մէկը թւիզը բռնելով
առաջ տարաւ ու մի մեծ բաժակ արաղ խմացրուց:

Համբարձին քիչ քիչ սկսեց բացուել: Նա մի քանի
րոպէից յետոյ բոլորովին կլաւանայ էնպէս չի մնալ, ըն-
տանիքի հոգսն էլ շուտով կհեռանայ սրտից, էլ նրան ոչինչ
չի ամաչիլ:

Գինեաւան մէջ ընկած էր մի երկար թախա: Սար-
գիսը հրամայեց Մկրտչին, որ մի գորգով ծածկէ նրա երեսը:

Մկրտիչը իսկոյն կատարեց: Տղերքը շրջանաձև նս-
տոտեցին:

— Մկրտիչ բեր տեսները. Գոչեց Սարգիսը:

— Մկրտիչը փութով բերաւ խաղաթղթերը ու զրաւ
նրանց առաջ:

— Ա, էս Մանասը ախր ի՞նչու չ'եկաւ է. ասաց նրան-
ցից մէկը:

— Կ'գայ, էլի ի՞նչ ես շտապում. պատասխանեց մի ուրիշը:

Դեռ խօսքը սրանց բերաններումը, յանկարծ ներս
մտաւ մի երիտասարդ, նրա հետ և մի մշակ. վերջինիս
ձեռին կար մի թաշկինակ լի մսով, ռոնով սոխով և մի
քանի տեսակ թարմ մրգերով:

Երիտասարդը Մանասն էր:

- Ա, ո՞րտեղ կորար. գոչեց Սարգիսը:
- Է՛հ է, բէՖս վատ է:
- Բ՞՛՛, ի՞նչ պատահեց:
- Է՛հ, ոչինչ:

— Ինձ թաղես, ասա տեսնեմ:

— Ախր ի՞նչ ասեմ է:

— Ես մեռնեմ Մանաս:

— Էն շան տղերքը տեսայ լաւ չեն խօսում:

— Ախր ի՞նչ են ասում:

— Է՛հ, ոչինչ:

— Դէ մարդ էս մի ասա տեսնեմ:

— Ասում են, հէրն ասել է թէ՛ «ես աղջիկ չունիմ
մարդու տալի...», թէ՛ տղեն չեմ հաւանում...», է՛հ
ի՞նչ զիտամ է»:

— Բո արեւն եմ ասում. էն աղջիկը մի գիշեր կգնամ
տանից դուրս կքաշեմ ու էստէղից մի «բաշ» կկորցնեմ
հա՛, ախր ինձ «պել սեաքի» կասին է՛է:

— Եաւաշ, է՛հ է՛ց, մի քիչ դէվեր արի, քաղքըցու ասած.
գոչեց մի անկիւնից Առաքէլը:

— «Սեան բեօլ» դրուստն եմ ասում, ախր շան տղերքը
ի՞նչու չեն համաձայնվում, սրանից հօ լաւ աղի չեն տալու:

— Է՛հ է՛, Սարգիս, դու էլ էսքան ժամանակ մի բան
չհասկացար. ախր զիտում չե՞ս դալան է՛ է. հազարը հա-
զար մի խօսք է ասում. ասում են հարբողէ, կարտեօժ-
նիկ է, է՛հ ես ինչ զիտամ էլ ինչեր ասես, որ չեն ասում:
Հիմա դրա համար են էգպես խօսում, եթէ չէ էս «հա-
ռածադաղեն» մի մտիկ տուր է, կասես մի հրեշտակ լինի.
դրա բօչին, դրա պատկերին, ուխտից, աղջիկ լինէր ես էլ
դեռ չպատկուած իսկոյն կպսակւէի դրա հետ. ասաց կի-
սահեզնական ձեռով Առաքէլը:

— Ա, զիտէք դրանք ինչ շան տղերք են՝ աղջիկը միան-
գամայն մեռած է սրա համար. խօսեց ընկերներից մի
ուրիշը— Մեկիքսէթը, ապա դառնալով Մանասին. — Ա, իսկի

սիրտդ չախրացնես, հաստատ իմաց, որ էն սղջիկը քոնն է ու քոնը՝ փողի զօռ կզգենք, աէրաէրին «տակը կլքցնենք» ամեն ինչ նրանք կշինեն: Է՛է՛յ ոչ էն, ոչ էս, մի լաւ զիր անել կտանք նրանց ամենքին էլ կտաքացնենք Մանասի վրա, այնուհետեւ իրենք կսկսեն աղաչէլ. խօսեց Սարգիսը:

Էն ժամանակ աղջկայ մաղիցը պէտքէ լինի, որ Մանասի մաղի հետ չգիտեմ ինչ գաւի պէտքէ ածին, որ տաքացնին միմիանցից վրա:

Ես իմ Աստուածը զրա վերջը շատ լաւ է. զօնեց Սարգիսը. տես... տես... (Սարգիսը փռշտաց) իմ մի հատ սարբը շատ խեղ է. աւելագրեց նա:

Մանասը ոչինչ չէր խօսում: Նա լուռ էր գլուխը քարշ միսը յօշոտում էր:

Մեր լոթիքը կարար մի առ ժամանակ թողեցին: Մանասի հարզը նրանց զբաղացրեց: Բոլորն էլ մասնակցում էին այդ խօսակցութեան: Սակայն չամբարձին ոչինչ չէր խօսում: Նա լուռ ծխում էր:

Երկայն չիբուխի ծայրից ծուխը մանր օղակների նման քլքլում էին և սլանում դէպ վէր: Չամբարձու գլխի մէջ էլ չազարաւոր մտքեր այդպէս քլքլում էին:

Բ

Շուշիի հին հանգստարանի թաղում, նեղ փողոցներից մէկի վրա բնոթ էր մի հին դրեթէ կիսաւեր տուն: Տան հանդէպ տարածվում էր մի բնոթաձակ ծառազարդ այգի: Այդ տանն էր բնակվում չամբարձին և դա նրա սեպհականն էր: Շատ մեծ չէր նրա բնասանիքը: Ընդամենը հինգ հողի էին: Ինքը չամբարձին էր, իւր կինը, պառաւ-

մաչրը և երկու գողարիկ աղաներ: Չամբարձու կինը — երիտասարդ չուռին մի անհատ էր այդ քաղաքի մէջ: Մարդ սկեսուր, երեխերը դրեթէ ինքն էր պահում, ինքը կերակրում, ինքը նրանց բոլոր հոգները տանում:

Չամբարձին էլ տանը ոչինչ չէր թողել: Եղած չեղած բոլորը դինու, արաղի էր կտրգրել: Խեղճ կինը առաւօտը դեռ լոյսը չծագաց տեղից վեր էր կենում, ճախարակը ձեռքն առնում, թեյ մանում, զուլպա գործում, երբեմն ուրիշների լուսացքն անում, շոր ձեռում, կարում, կարկատում և այսպէս. մի կերպ տունը կառավարում: Չուռին այս անգամ աղջիկ էր ծնել: Աչքալոյս ասողներ չկային:

Է՛հ, աղջկա համար ինչ աչքալոյս, մի գաւ ու պատուհաս է ծնել խեղճի գաւերը քիչ չէին, պակասութիւնը քիչ չէր տանջում, դեռ հիմա էլ Աստուած աղջիկ է տուել. ասում էին այսպէս հարեւանները: Մի քանի բարեկամներ հաւաքվել էին: Իւրաքանչուրը մի խօնչայ էր բերել. խաշած ու տապակած հաւեր, մի մի սման ձուածեղ, հալեա, դաթա, իւղահիւնց և այլն:— Մէկն էլ հաց էր բերել, մի ուրիշը իւղ ու սրինձ, պանիր և ուրիշ դէս դէս: Է՛հ, Աստուծոյ առածից ունեւոր բարեկամները հօ միանդամային աչքաթող չէին անելու:—

Մի ժամանակ չամբարձու տունն էլ ախր տուն էր, հարիւրաւոր աղքատներ լիացել են նրա սեղանից, շատ թշուառներ նրանով են ապրել: Բայց ինչ արած՝ այն օրից երբ ճանաչեց էդ անիծած դինուն ու արաղին ու էդ անաքանդ «կարտ»-ին, զրկեց իւր բոլոր ունեցածներից, համ պատիւր բնկաւ, համ էլ ամենքի աչքին առելի դառաւ: Բոլորն էլ զղել էին նրանից, մինչև անգամ իւր կինն ու որդիքը: Ո՞վ չէր զղել. առաւօտից դուրս էր

գնում, մինչև երեկոյ փողոցներում ու զինեաներում հազար մի շուայութեամբ օրը անցկացնում, երեկոյեան կատաղածի պէս տուն վերադառնում. էլ հայրոջեանը, էլ անեծք, էլ հարուած չէր մնում, որ չթափուէր խեղճ կնոջ ու ծօր վրա: Թշուառ երեխաներն երկիւղից լեղապատառ էին լինում: Խեղճեր: Ի՞նչ օր ունէին, ինչ կեանք էին վարում. միշտ ցաւ, միշտ տանջանք, միշտ չարչարանք: Ախր նրանք էլ Աստուծոյ ստեղծածներ էին, բայց ի՞նչ անէին որ էնպէս հօր նանդերումն էին ապրում:

Ճար չկար: Միշտ լռում էին: Ամեն ինչ համբերութեամբ տանում էին:

Համբարձու մայրը—պառաւ Սալբէն արդէն քահանային հրաւիրել էր: Դեռ կէսօր չէր լինիլ, որ քահանան եկաւ տունը օհրնեց:

Օհրնելուց յետոյ պառաւ Սալբին առաջարկեց քահանային նախանաշիկ անել:

Բեր, բեր ողորմի քո հօրը, աչեան բեր տեսնենք, ինչ ունիս ուտելու. պատասխանեց քահանան փափուկ դօշակին ծալապատիկ նստելով:

Տէր-տէրների համար մի և նոյն է. աղքատ, հարուստ ինչ էլ որ լինի: Ոչ մէկին զիջում չկայ:

Ամեն տեղ էլ սրտերի խղճմտանքը հանում են: Ամեն տեղ էլ անպատճառ պէտք է փորները առկոցեն: Եթէ մի կերակուր, կամ մի որևիցէ ուտելու բան չլինի, զոնէ պանիր հացն էլ հօ պէտքէ լինի, պաս օրերն էլ քաղախութեամբ, կամ աղաչքում պահած կանանչեղէններ:—

Համբարձու տունը, ինչպէս ասագինք շատ աղքատ

էր, բայց Աստուած ձեռնառատ մարդուն հասցնի: Բարեկամները ամեն ինչ բերել էին: Պառաւ Սալբին խոնջերից առած ձուածեղ, գաթա, պանիր, հաց դրած մի «պօտնոց»-ի մէջ հեան էլ մի շիշ արաղ բերաւ եւ դրաւ քայանայի առաջ:

Տէրտէրն ու աիրացուն մի մի բաժակ արաղ խմեցին, ապա սկսեցին ուտել նախ ձուածեղը և վերջապէս մնացածները:

—Սյեան, արի էստէղ. կանչեց քահանան պառաւին: Վերջինս ներս մտաւ և ըստ սովորականին քնթկալը վեր բարձրացնելով նստեց փափուկ դօշակի անկիւնում, տէր-տէրից քիչ հեռու:

—Բա էս համբարձին ճրտեղ է, ախր խկի չի երևում. հարցրեց քահանան:

—Քեզ մատաղ, այ տէր-տէր, դու չգիտես համբարձու բնաւորութիւնը. խկի միտք է անում թէ՛ ախր տուն ունիմ, տանս հազար պակասութիւն կայ,—մարդ է մտնում, զնացող եկող է, է՛հ, ինչ գիտամ է՛, սև դառնար իմ ծնուած օրը, չորանար ինձ նմանի ծնողը, ախր ինչի՞ համար ծնեց ինձ լոյս աշխարհի զգեց է՛: Փշանս միանգամից համբարձին, նրանով ես էլ աղատէր չեմ հօ՛: Պօջերս սպիտակած, աչքերիս լոյսը նուազած, ջանումս էլ հօ ոչժ ու զօրութիւն չի մնացել,—ամմա ի՞նչ անիս ճար չկայ, էլի մի կերպ քարշ քարշ եմ լինում, խեղճ հարսս մտաները պոկելով, աչքերի լոյսը թափելով, զիշեր ցերեկ անքուն, անդարար նստում է, էս մարդու, էն մարդու զօրքը կատարում, համ վատ խօսքի է համբերում, համ հազար մի դրպարտութիւնների ու մի կերպ մեղ կառաւարում: Էդ փչացածը տանն էլ հօ ոչինչ չի թողել: Եղած չեղած

բոլորը զահրուճար արաւ, ի՞նչ զիտամ է, տէր-տէր, դու հենց աղօթք արա, որ Աստուած ինձ տանի, միանգամայն ազատեմ էլ անիծածիդը, էս անտանելի չարչարմունքիդը: Ես զիտեմ որքան ապրեմ, այնքան էլ սե օր պիտի քաշեմ:

— Հա՛, զիտի, հա՛ բազականչեց քահանան, ձուճակով մեծ թիքան բերանը կոխելով, ապա ծամծամելով. հողիդ լոյս դառնայ, Աւանէս, մի ժամանակ քո տունդ էլ տուն էր «Շօշվա-դալի» մէջ. — այեան, միտդ է դալիս մարդիդ ժամանակները:

— Հմմմ... Ժպտաց պառաւ Սալբին, ապա դառնալով քահանային. էդ ի՞նչ ես ասում, տէր-տէր, ամեն անգամ, որ միտս է ընկնում, ըթիցս ծուխը քլքլում է. բա տէր-տէրը եկել է տունս մի ձուճակ ուտելով բաւականացել է: Համբարձին ծնուած օրը, միտդ պէտքէ դայ տէր-տէր, դու նոր պտակած էիր, ողորմած հողի տէր-Գրիգորի հետ էիր միշտ լինում, — նրա տիրացուն էիր, ախր, չէ:

— Հա՛, հա՛, զորդ է, աղբէր տեսնում ես պառաւ տեղովը ինչպէս բոլորը մտքին պահում է. միշտմտեց քահանան:

— Է՛է՛է՛, տէր-տէր, կարծում ես թէ ես պառաւ ե՛մ, դարդերն է ինձ պառաւագրել: Հա՛, էն էի ասում. Համբարձու ծնուած օրը տունս հենց կատէիր թէ մի ծով լինէր. էլ տապակած ու խաշած հաւեր, էլ դաթա, էլ իւղահունց, դառներ, զինի արադ. դէ, հիմա Աստուած մեզ էլ էս աչքով մտիկ տուաւ, է՛հ, ի՞նչ անիմ, փառք իրան. պառաւը հառաչեց և ուղում էր խօսքը շարունակել յանկարծ ներս մտաւ նրա անդրանիկ թուր-Ռուբէնը և յայանեց որ մալրիկը կանչում է:

Պառաւը իսկոյն վեր բարձրացաւ և շտապեց հարսի

մօտ. Հուռի, ի՞նչ ես ասում քեզ մատաղ.

— Այեան, ասաց Հուռին. ախր չգիտես, որ խօսելու ժամանակ չէ, Մարգարիտի հետ մի էս տունը տեղը հաւաքեցէք կարգի բերէք, չէ որ մի սնաթից յետոյ սանամէրը կգայ, ամօթ է ախր սրանք, — ցուցց տալով բարեկամներին, — մերոնք են, սրանց մոտ գոնէ վնաս չունի, բայց սանամերը հօ՛ զիտես, որ ամեն ինչ պարող է:

Պառաւը ոչինչ չխօսեց՝ իսկոյն տեղից բարձրացաւ, կանչեց Մարգարիտին: Դա իւր աղջիկն էր: — Նրան ասաց, որ զնա հարեանի տանից մի երկու գորդ բերէ: Իրենց տանը չկար: Բոլորը զինեաները կլանել էին:

Կէս ժամից յետոյ պառաւի ու Մարգարիտի աշխատութեամբ ամեն ինչ կարգի ընկաւ: — Ամբողջ չատակը ծածկել էր զեղեցիկ գորգերով, շուրջը փռել էին փափուկ դօշակներ: Սենեակի վերի կողմում դրած էր մի մահիճ: Սրա մէջ պառկած էր Հուռին: Նրան ծածկել էին իրենց տան մնացած վերջին միակ վերմակով: Երկու հին գրեթէ փշրւած աթոռներ դրել էին սենեակի մի անկիւնում:

Տէր-տէրը հազը կերաւ վերջացաւ ու քանի մի բերան օրհնելով դուրս գնաց:

— Հմմ... այեան, ասա տեսներք, Երբ պիտի մկրտէք. հարգեց նա շէմքում կանգնած պառաւին:

— Տէր-տէր, քեզ մատաղ, հիմա ես ինչ զիտամ, դրա համար զեռ միտք կանենք, կխօսենք ու էլի ձեզ կասենք:

— Լաւ, լաւ, դէ մնաք խաղաղութեամբ. ասաց տեր-տէրը և կամեցաւ դուրս գնալ, պառաւ Սալբին ուղեց տէր-տէրի աչք համբուրել. տէր-տէրը ձեռքը դրաւ նրա զլխին և ապա հեռացաւ:

— Սղջի Մարգարիտ, դէ բեր, բեր մենք էլ մի կտոր

126-85
ՀԱՅՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
ԴՕՎ. ԹՐՔՆՈՒՅԵԼԷ

հաց ուտենք. ասաց պառաւը:

Մարգարիտը կրկին տուներ սրբեց, սենեակի մէջ տեղ սփռեց կապոյտ սփռոցը և Աստուծոյ տուածով ծածկեց նրա երեսը: Բարեկամներն ու պառաւը նստեցին ճաշելու: Մարգարիտը մնաց խոհանոցում: Հուռու համար իւղով շորւայ էր պատրաստում: Վերջապէս մի մեծ զաւաթ իւղալի՛ բրինձէ շորւան ձեռին ներս մտաւ և Մարգարիտը: Ամանը դրեց հուռու առաջ: Ինքն էլ մի կտոր հաց մի կտոր պանրի հետ առաւ ու նստեց նրա մօտ:

— Աղջի բա էսպէս կրակ կլինի՞, էդ փշազածը սաղ օրը տուն չ'եկաւ. խօսեց պառաւ Սալբին:

— Այնան, ինչու չես Ռուբէնը ուղարկում որոնելու ասաց մի կին:

— Աղջի խեղճ երեխան էսօր տասն անգամ ուղարկել եմ, մէջտան, բազար տալիս ու վրա է արել չի տեսել, մի կէս սհաթ էլ սորանից առաջ ուղարկեցի, տեսնամ խեղճ երեխաս զոյնը թռած ներս մտաւ. հարցնում եմ. դտամբ. «դտա» ասում է, շերտխանում. խմելիս. էնպէս հարձակվել է երեխի վրա, որ առանց մի ծայն հանելու դուրս է պրծել ու փախել:

— Փշանա Հերիքնաղի մարդը. նա է զլխից տանում, էն օրը մեր մարդը ասում էր, Համբարձին մէջտանումը կանգնած էր, Ներիքնաղի մարդը եկաւ պատահեց, թեւից բռնեց, շերտխանան տարաւ, խօսեց բարեկամ կանանցից մէկը:

— Հողը կոխեմ Ներիքնաղի մարդը հա՛, աւելագրեց պառաւ Սալբին:

Իէսից դէնից խօսելով փորները կշտացնելուց յետոյ, Մարգարիտը սուփրէն հաւաքեց ու կրկին տուն ու դռները աւելով եկաւ նստեց:

Պ

Օրը կամաց կամաց սահում էր դէպի երեկոյ: Ռուբէնը շտապով տուն վազեց և պառաւին հաղորդեց սանամօր զալը: Պառաւն էլ իսկոյն հաղորդեց ամենքին: Այս լուրը մի տեսակ աղղեցութիւն ունեցաւ ամենքի վրա: Բոլորն էլ սկսեցին իրենց շորերն ուղղել: Որը քրնթկալն էր վեր բարձրացնում, որը արխալուղի փէշերն էր առաջ քաշում, որը չարզաթի ծայրն էր ուղղացնում: Եւ այսպէս ամենքն էլ սկսեցին սպասել սանամօր ներս մտնելուն:

Սանամէրը մի շատ հարուստ ու պատուական մարդու կին էր: Նա այն ժամանակ բարեկամացաւ Համբարձու հետ, երբ վերջինս էլ իրեն համապատասխան կայքի ու հարստութեան տէր էր:

Չնայելով, որ Համբարձին ընկել էր այդ ողբալի դրութեան մէջ, այդ անկարգ մարդկանց շարքը, սակայն իբրև կնքահայր նա բոլորովին չի անշատուեց:

էն սկզբից մէռոն են տարել ու բերել, միմեանցից հեռանալ անկարելի է:

Վերջապէս սանամէրը եկաւ: Դա միջին հասակով մի կին էր: Ճակատին առատօրէն ոսկի ու պօլիմպերեալ և նրանց միջից ճիշտ բթի վերև մի իմպերեալ, որ տեղեկան բառբառով ասուումէ «մէջանոց»: Աչտերի երկու կողմով սև մագերի վրա շարւած էին ոսկի բոժոժներ: Նազաւած էր Ղարաբաղի ճաշակին համաձայն ամենանոխ կերպով: Կարծիք թաւշեա բուրբ, կանաչ միտաբսէ արխալուղ, իրաքանչիւր թեւքից կախուած բազմաթիւ երծաթէ կոճակներ, զլուխը ծածկած

պաբակաստանի կարծիր չարդաթով, պարանոցից կախած մեծ ոսկի կոճակ, մատներն լի թանդագին մատանիներով և ոտներին կանաչ կոշիկներ:

Երբ ներս մտաւ բոլորն էլ տեղերը կանգնեցին:

Ամենքին բարի օր մաղթելով, առաջ զնաց հուռու ձեռքը սեղմեց, որ այդ ժամանակ նստել կը անկողնու մէջ, և մի թաշկինակում փաթաթած քանի մի կանֆէտներ և այլ քաղցրեղէններ կոխեց բարձի տակ ու երեք անգամ մէջքին հանդարդ խփելով ասաց «մէջքդ կանաչ մնա, բարով միշտ բարի ծնունդ ունենաս, էհ ինչ անենք, Աստուած սաղ պահի Ռուբէնն ու Տիգրանը, ապա դառնալով պառաւ Մայրուն—այնան, աչքդ լոյս, բարի աստղի, բարի սնաթի լինի. ի՞նչ անենք, Աստուած երկու տղայ է տուել՝ թող էս մէկն էլ աղջիկ լինի:

— Էէէ, Մառա, համբարձին էլ է տղա, ... բան չունիս, դրա համար ո՞վ է դարդ անում. նստի քեզ մատաղ, նստի:

Մանամէրը մնացածներին էլ ձեռք սեղմելով, ամենքի քէֆը հարգնելով, բաղմեցաւ սենեակի վերի կողմում, փափուկ զօշակի վրա:

Դ.

Սկրաչի խանութը գորդում էր մեզ. արդէն ծանօթ լօթիների ձաչներով. բաժակների չխչխկոզը խառնուկով նրանց խուպոտ ձաչների հետ, մի զգուելի ներդաշնակութիւն էր կազմում:

— Մանաս, զոռաց Սարգիսը, աղա մի լաւ երգ ասա, ա՛ն քոռակ, ինչ ես ունքերդ իրար վրա կիտել, սօ, խալխը քեզ համար են քէֆ անում ախր, չասագի, որ միտք

չանե՛ս:

Մանասը բաւականին համեստ տղայ էր, նա այնքան էլ չէր խմում: Նա ամենքի դատարկ բաժակներն էր լրբեցնում:

— Քէֆդ ուրախ պահիր, Սարգիս, դրա համար բոլորովին միտք չեմ անում. ասաց նա ժպտալով:

— Օ՛հ, ես քեզ մատաղ, դէ՛ մի լաւ սկսիր, հը՛՛ր. զոռաց Սարգիսը մի շերձ զրկելով Մանասին:

Վերջինս սկսեց.

Մատաղ լիլիճ աչքերին,
Կեռ կեռ կամար ունքերին,
Վարդի նման թշերին,
Բալամ, բալամ, ա՛յ բանամլամ:

Պահ, պահ, պահ էֆֆերիճ, սևոս, ուռս... զոչեց Սարգիսը: Բոլորն էլ միաբերան զոչեցին ուռսա՛ն:

Մանասը շարունակեց.

Սիրտս դառել է եարան,
Արի խղճա ինձ վրրան,
Էս վերքերիս դեղ արան,
Բալամ, բալամ, ա՛յ բանամլամ:

Պահ, պահ, .. զոռագին լօթիները: Տղերք ամեցէք, Մանասի կենագր:

Մանասը ինքը ամենքի բաժակը լրբեց:

— Մանաս, քօ կենագր, ա՛ն քոռակ, հարսանիքումդ մի տես, ինչ քէֆ ենք անելու է, զոռաց Սելքիսէթը:

Բոլորն էլ կրկնեցին միևնոյնը:

Մանասը անոջ ժպիտը բերանին ամենքին էլ համեստութեամբ զլուխ էր խոնարհեցնում, ի նշան խորին շնորհակալութեան:

Ոչ մի մարդ իրան այնքան երջանկութեան մէջ չէր գտնել և այնքան ուրախ չէր լինել, ինչքան որ Մկրտչի զինետան հաւաքւած լօթիները:

Մեյքիսէթը խոստով թուլագել էր: Թախտի մի անկիւնում պառկած իւր խոստով ծայնով զուռ էր, համբարձին անդադար պար էր դալիս: Առաքելը երկու մատներով «չրթմա*» էր խփում: Խորամանկ Մկրտչին էլ յանախ մօտենում էր սփռոցին խորոված մսի թիբքաները անոջ անում ու կարծիր զինին լսում: Համբարձին, որ երկու ժամ առաջ թուլագել-ընկել էր ու տնքում էր հազար տեսակ մաքերի տակ, որ անդադար վարանում էր և որ մի բոսկէ հանդստութիւն չէր գտնում: Նա այժմ կարծես ընկել էր մի ուրիշ աշխարհ միաբքր, հոգսը, այդ բոլորը նա մոռացել էր. մոռացել էր տանը թողած ծննդկան ամուսնոյն, մոռացել էր և քաղցած, ծարաւ դաւակներին, չէ ո՞ր նրանց այգպէս էր թողել ու դուրս գնացել, Բաքոսի սիրով յափշտակել էր և խորին անծնւիրութեամբ նրան էր երկրպագում:

Այնտեղ-տանը կինը քաղցից պիտի մեռնէր, եթէ բարեկամների օգնութիւնը չհասնէր: Այնտեղ մայրը տոչորվում է, տանջվում-չարչարւում է անհամար վշտերի տակ, իսկ այստեղ զինետան մէջ ինքը հրեւում է խընդում ծիծաղում է ու պարում:

Օրը բաւականին անցել էր: Կէսօր էր: Մարդիկ շտապում էին տուն: Իւրաքանչիւրի ձեռքում մի թաշկինակ լի ամեն տեսակ բարիքներով: Ամենքի կանայքն էլ, մայրերն էլ, որդիներն էլ սպասում էին իրենց ամուսիններին, որդիներին ու հայրերին, որ գան և իրենց հետ

*) Տրաքեցնում է:

միասին մի սփռոցի վրա նաշեն:

Շատերն անցնում էին Մկրտչի խանութի առաջ: Նրանք ծիծաղում էին լսելով, հեռանում:

— Արբեղողներ:— Ի՞նչ կեղտոտ անուն: Բոլորն ատում են նրանց, բոլորն էլ արհամարհում:

Սակայն նրանցից իւրաքանչիւրը ինքն իրեն մի իշխան է համարում:

Համբարձին դեռ շարունակում էր պարը: Մնացածներն էլ իրենց անտեղի դողները.

Այդ միջոցին ներս մտաւ մի փոքրիկ տղայ և կամեցաւ մօտենալ նրան:

Վերջինս այնպէս ահեղ ծայնով գոռաց, որ խեղճ տղան մնաց տեղն ու տեղը ստաւած:

— Դուրս գնա՛, կորի՛ր շան որդի, շարունակեց իւր գոռոցը համբարձին:

Խեղճ երեխան արտասուքն աչերին հեկեկալով դուրս գնաց:

Դա Ռուբէնն էր, — համբարձու որդին:

Ե

Սանամէրը և իրեն շրջապատող կանայքը զբաղւել էին մեղմ ու բարակ զրոյցներով:

— Աղջի Սառա, խօսեց սանամէրը, զորդ լաւ միտս ընկաւ. Սհակենց աղջիկը տալիս ե՞ն Օհանենց տղին:

— Սանամէր, բեղ մատաղ, եշմարիտը չգիտեմ, բայց ատում են. — իմ խելքս էլ իսկի չի կտրում թէ նրանք տան:

— Աղջի լաւ, լաւ ի՞նչու չեն տալ, իրենք շատ լաւ ե՞ն:
— Սանամէր էդ մի ասիլ, իրենց հետ ի՞նչ գործ ունես.

դու աղջիկը պարիր. նախշուն, ձեռքաչրով, շնորհքով. բա նա Մանասին սաղ կդա:

— Սառա, թէ գեղեցկութիւնն ես պտրուծ, Մանասը էն աղջկանից գեղեցիկ է, ես իմ Աստուածը նրա նման գեղեցիկ տղայ չի լինիլ:

— Է՛հէ, Սանամէր, տղին ի՞նչ գեղեցկութիւն, տղի գեղեցկութեանը չպիտի մտիկ տաս, տղի բնաւորութիւնը պտրիր:

— Աղջի փող, փող, թքես գեղեցկութեան վրա. միշտ-մտեց Անուշը:

— Տա՛, Անուշ բաշի, հենց էդ ասի, էս շատ էլ գեղեցիկ տղայ, երեսին հօ փլաւ չեն ուտելու. որ ձեռքին գործ չլինի՞, աշխատանք չլինի՞, ախր ի՞նչով պիտի կնիկ պահի, ասաց Սառան:

— Շատ լաւ սանամէր. բա որ փող լինի, ոչ խելք, էն ժամանակ ի՞նչպէս անենք: Մանասը էս սիւթին էլ, ով գիտէ, որ շերտխանուծ է պառկած. է՛հ մի թող գնա է՛.

— Սառա, դէ կտեսնես՝ թէ Մանասը էն աղջիկը չտարա՞ւ:

— Իրանք են իմանուծ, սանամէր, թող չի ուզողը հենց ես լինեմ, չի ուզողի աչքը քօռանա, ամձա ես նրանց խօսքն և՛ ասուծ:

— Աղջի, զիտուծ չէք է՛, ասուծ են աղջկայ մօր միտքն էլ է Մանասին տալու. միշտմտեց Անուշը:

— Ի՛մ կողմից շնորհաւոր լինի, Անուշ բաշի, ասաց ծի-ծաղելով Սառան:

— Աղջի Մարգարիտ, ձեր հարեան Խասաղիւլի տղից ի՞նչ խաբար կայ:

— Խաբարը ճրտեղից է, Սանամէր, փչանա նրա մաչրը

խեղճ տղի հետ էնպէս վարուած է՞ր, որ հիմա էլ նա մաչր միտը գցի՞:

Պառաւ Սալբու հիւրերը, ինչպէս սովորութիւն էր Շուշու կանանց, իրենց կեղտերն ու դարդերը թողած, ուրիշներու վրա էին խօսուծ, բամբասուծ, ուրիշներին էին սուտ թէ ճիշտ մրոտուծ ու հազար մի կեղտ բար-դուծ:

Պառաւր մի ըոպէ դադար չունէր: Նիւրերը շատ էին թախանձուծ, որ քիչ նստէ ու զրուցէ: Խեղճը չէր կարենուծ: Տան ամեն հոգսերը իւր վզին էր բարդած իրեն էր մնացել ամեն կարգադրութիւնը: Ի՞նչ սիրտ ունէր խօսելու: Խեղճի դարդերին ու սիրտ մաշեցնող մտքերին թիւ ու համար չկար: Գոնէ հարսը առողջ ժամանակ ինքը քիչ ազատ էր լինուծ, այս ու այն գործերը կատարելուց: Նրա պառկելուց յետոյ բոլոր գործերը իր սեպհա-կանն էր դարձել:— Գուլա քուլա գոլորշին վեր սլանալով թշթշալով ինքնաեօր բերաւ պառաւը և դրաւ հիւրերի մօտ, սենեակի մի անկիւնուծ:

— Մեծ սանամէր, ախր մի քիչ էլ դու եկ նստի խօսի է, մէջքդ դուրս է գցել էնքան բան ես արել, ա՛՛ քո հէրը մեռնի հա՛. ասաց սանամէրը:

— Սանամէր Սառա, քեզ մատաղ դուք համ ասեցէք, համ խօսեցէք. դէ ի՛մ հալս հօ տեսնուծ էք. ախր ես որ նստեմ, տանս գործերը ո՞վ պիտի կատարի. պատասխանեց դառն ժպիտով պառաւը և վերջապէս խօսքը մի խորին հառաչանքով:

— Է՛հէ՛ է՛ խեղճ կնիկ, չորանա քո բերողը, ինչպէս որ հենց չորացել է. ասաց հառաչելով սանամէր Սառան, ապա շարունակելով. իր մարդի օրով մի քանի տարի լաւ

կեանք վարեց՝ վայելչութիւն քաշեց, հիմա ընկաւ էս վիճակի մէջ. ան, ան բէղասրլ տղայ, քեզ ի՞նչ ասեմ, որ սիրտս հովանա է՞:

Հուռին, որ ամբողջ օրը լուռ նստած էր, Սամաձօր վերջի խօսքերը լսելով մի խոր հառաչեց:

Մարգարիտը նստեց ինքնանուր մօտ և սկսեց թէյ պատրաստել:

Այդ միջոցին Ռուբէնն ու Տիգրանը ազաղակելով ներս վազեցին. այնքան, զոչու՞մ էին նրանք, հայրիկը գալիս է, մեզ հայհոյում է, ծեծել է ուղում, ինձ ասում է. «ի՞նչու այսօր եկար ետեւիցս» այս խօսքերը Ռուբէնը դեռ չէր վերջացրել՝ յանկարծ ներս մտաւ Համբարձին:

— Հմմմ... շան տղերք, գոռաց նա:

Հիւրերը—բոլորը տեղերը կանգնեցին:

Համբարձին խրտնած եղան պէս մնացել էր մէջտէղը կանգնած, աչքերը ճպճպելիս ու երբեմն պուլսը թափհարելիս:

— Կնքահէր, բարով, աչքդ լոյս, ախր մենք եկել ենք, որ դու փախչե՞ս, ասաց սանամէրը մօտենալով Համբարձուն:

— Բ՛օ, էս ո՞վ է. ասաց խօժորադէմ Համբարձին, ապա խռմփալով. հմ՛մ՛մ՛... բարով, բարով. ապա դառնալով գառամեալ կնոջը. էջ շան աղջիկ, վեր կաց էդ տեղերից, վեր կաց, կորի, հեռագիր էս տեղից՝ թէ չէ դուլսդ կշարդեմ, վեր կաց, ես եմ պառկում այդտեղ. հմ՛մ՛մ՛... կրկին խռմփացրեց:

— Արի է, արի, արի դուանը թախտեն պառկիր. այս ասելով պառաւ Սայրին մօտեցաւ բռնեց որդու թեքից և կամեցաւ դուրս քաշել:

Վերջինս փորձեց պիճադրել և ուղեց բռունցքով մի

լաւ հարուած տալ թշուառ կնոջ, սակայն գլինին նրա մէջ ոյժ չէր թողել: Նա խսկոյն վայր ընկաւ:

Անոջը մի բաւականին քաշ կին էր, պակաս չէր և Սայրունց Սառան:

Երկուսից մէկը ոտներից բռնեց, միւսը ուսերից և քարշ տալով մի կերպ տարան թախտի վրա վայր դնեցին:

— Մելքիսէթն ու Առաքելն մի օր թաղեմ հա՛, զոչեց պառաւ Սայրին. ան. Աստուած կամ ինձ տար, կամ էս անիծածին էլի՛, էլ որ օրւայ համար ես պահում. աւելացրեց նա:

— Համբարձու տեղ մի սև քար ծնէիր Մարկոսեանց Սայրի. շշնջաց վերմակի մէջ փաթաթուած Հուռին:

— Խեղճեր, խեղճեր. հառաչեց սանամէրը. աղջի նստեցէք՝ էլ ի՞նչ էք կանգնել աւելացրեց նա:

— Ես իմ աղբօր տնից էի դղուած, էս հօ՛ նրանից առաւել է:

— Վնչ, Աստուած, «գեամուրին» տղան, կամ մարդը բէղասլ կամ արբեցող չլինի. խօսեց Սայրունց Սառան, վնչ սատանին ախանջը խուլ մնա, մինչև օրս մարդիցս չեմ տեսել. այսուհետեւ էլ էն օրը Աստուած ինձ մահ տա. որ նա հարբէ: Վնչ ձեր օրին Հուռի, Սայրի-բաշի, վնչ ձեր օրին այ խեղճեր, այ անմեղ գառներ, խալխի երեխերքը աչքները բանում են հօրանց փառքերը տեսնում, ուրախ ապրում ու մեծանում, դուք ի՞նչ էք տեսնում, ձեր հալն ի՞նչ է այ խեղճ բալէք:

Հուռին անկողնի մէջ լաց էր լինում: Երկու երախաները տեսնելով մօրը իրենք էլ սկսեցին արտասուքները թափել:

Սանամէրը նկատեց և խեղճն բարկացաւ ճուռութեամբ։— Աղջի սուս կաց. զոչեց նա. էս խեղճ երախաների սրտերը դու էլ մի կողմից մի՛ շարդիր, բժ սրանց դու պէտքէ մխիթարես, դու պէտքէ սիրա դնես, ուրախացնես, փառք Աստուծոյ ի՛նչ կայ, տղերք են. մէկ էլ տեսար մեծագած ու ամեն մէկը մի երեւելի զործի աէր դառած, ապա ծայնը մեղմացնելով, սուս ճուռի, սուս քեղ մատաղ, հիմա մենակ քո մարդդ չի էղպէս, հարիւրաւորներ կան, բա նրանց կնկալիքը ինչպէս են անում՝ սուս, իսկի դարդ չանես. ես չեմ թողնել մի բանի նեղութիւն քաշես, Տիգրանը իմն է, իմ երախաս կհաշւեմ, Ռուբէնին նմանապէս չեմ թողնել, որ նեղութիւն քաշէ. այսպէս սիրա էր դնում սանամէրը։

Նա զաւակ չունէր։ Ծնւածը մեռնում էր։ Զաւակները չէին ապրում։ Նա բաւականին բարեսիրտ կին էր։ Պակաս չէր նրա տանից և հարստութիւնը։

Յիրաւի, այդ սանամէրը քիչ չէր օգնում այդ խեղճներին։ Գրեթէ ամեն օր եփած կերակրից, կամ ուրիշ ուտելիքներից, մի խօսք ամեն պեսակ կենսական պիտուքներից բաժին էր ուղարկում նրանց համար։

Ճինգ օրից յետոյ մկրտեցին նորածին մանկան։

Այդ հանդէսին ներկայ էին ծնւած օրը եկած հիւրերը։ Քահանայի հետ նաշեցին կնքահայրը և ճամբարօին։ Վերջինս այդ օրն էր միայն, որ բազառապէս զիննաուն չէր գնացել։— Զարբած ժամանակը ճամբարօին մի վերին աստիճանին համեստ և ազնիւ մարդ էր։— Այդ օրն էլ

և այդպէս համեստութեամբ խօսում էր հիւրերի հետ, օգնում էր պառաւ ծօրը, մասնակցում էր տնային հողսերին և ամեն, ինչ կարգի էր բնրում։ Ամենքն էլ ծնացել էին զարմագած և այնպէս տեսնելով խնդրում-ուրախանում էին։

— Երանի՛ թէ միշտ այսպէս լինէր ճամբարօին. ասում էին ամենքը։

— Ճազար երանի՛։

S U P U E R

2

Շուշու վերին թաղի լացն փողոցներից մէկի վրա
 բնկած էր մի միշարկանի տուն: Դա Օհանեսն էր:
 Այգտեղ էր լինում նրանց տղան-մեղ արդէն ծանօթ Մա-
 նասր:

Մանասր միշին բոչով մի երիտասարդ էր. գեղեցիկ
 դէմքով, սև վառվուռն աչքերով, մեծ ու երկայն թերթե-
 բունքներով, ժպտալից հաչեաղքով, կամարակապ ունքերով,
 լացն հակատով, գեղեցիկ բարակ թոնի, աչ ու ձախ ոլորած
 բարակ թուխ բեխերով: Նա սովորաբար հագնում էր
 արխայուղ. մահուդէ չուխա, գլուխը ծածկում էր կոլոր
 մորթէ փափախով, մէջքին երծաթէ զօտի, զօշի վրայով
 կախած ժամացոյցի հաստ երծաթէ շղթայ, ծայրեն պըն-
 դագրած երծաթէ ժամացոյցը դրած ծոցի փորրիկ զրպա-
 նում: Հասարակ օրերը հագնում էր Զուղեղի թուրքերի
 սովորական «չմոշկներ», իսկ տօն և կիւրակի օրերը եւ-
 բոպական կօշիկներ: Մանասի բնաւորութիւնը բաւակա-
 նին համեստ էր, սակայն նա ունէր մի կեղտ, որ զրեթէ
 նոր էր սկսել տիրել նրան: Դա յանճախ զինեստուն զնալն
 էր: Նա շատ չէր խմում: Այգտեղ գնում էր թուղթ
 խաղալու:

Միւսնոյն փողոցի վրա բնկած էր Սհականց Միմոնի
 տունը: Միմոնը մի կոշկակար մարդ էր: Նրա բնտանիքը
 շատ մեծ չէր: Ինքն էր՝ իւր կինը—Զաւահիր-բաշին և
 միակ տղչիկ—Սաթենիկը:

Միմոնը երկու հարիւր բուբլի կանխիկ փող ու մի
 հարիւր յիսուն բուբլու էլ բաժինք էր պատրաստել իւր
 աղջկայ համար: Աղջիկը արդէն մեծացել էր—տասն ու
 չորս տարեկան էր:—Շուշեցու սովորութեան համաձայն
 պսակելու ժամանակիցն էլ քիչ անցել էր:

Շատ տեղերից առաջարկում էին, սակայն ոչ մէկը
 Միմոնի «բէֆով»-ը չէր,—ոչ մէկին չէր հաւանում:

—Մի աղջիկ ունեմ պէտքէ էնպէս մի տղի տամ, որ
 համ փեսա լինի ինձ համար, համ էլ իբրև հարազատ տղայ-
 ասում էր այսպէս Միմոն ապերը:

Մանասր վաղուց էր մտադրել Սաթենիկին կին առ-
 նելու, նա առաջարկել էր, սակայն մի վնասական պատաս-
 խան չէր ստացել:

Զաւահիր բաշին հաւանում էր Մանասին: Սաթե-
 նիկն էլ նմանապէս: Այդ գէպընում Միմոն ապերն էր
 խոչնդոտ: Նա չէր համաձայնվում: Բայց յոյս կար որ
 Զաւահիր բաշին անպատճառ նրան կհամոզեցնէ:

Երեխայ ժամանակը Մանասը քիչ անգամ չէր գնացել
 նրանց տուն: Զաւահիր բաշին քիչ անգամ չէ նրան այլ և
 այլ զործի ուղարկել: Նա, ինչպէս ասած «խամ» չէր
 նրանցից—ոչ Զաւահիր բաշուց, ոչ էլ Սաթենիկից: Նա
 այժմ էլ կարող էր նրանց մօտ գնալ, եթէ այդ առա-
 ջարկութիւնը արած չլինէր: Միմոննք հենց չէին բնու-
 նել իրենց մօտ գնալ:

Սաթենիկն էլ կարծես մի բան հասկանում էր:

Նա՛ որ շատ անգամ էր Մանասի հետ խօսել ծիծաղել, այժմ միանգամ էլ չէր կարենում և այժմ այդ թւում էր: Այո, այժմ նա փափաղում էր Մանասի հետ կրկին ծիծաղել, մինչև անգամ ամբողջ ժամերով մէկտեղ լինել: Սակայն զարաբաղի անբան զրաստանման աղջիկը, չէր կարենում յագեցնիլ իւր սիրոյ ծարաւը: Նա զրաստի էր նմանվում, պատճառ ազատ կամք, ազատ իրաւունք բնաւ չունէր: Մեծ խայտառակչութիւն կլինէր նրա համար, երբ համարձակօրէն յայտնէր հօրը իւր բաղձանքը:— Ոչ: Ինչպէս հայրն է ուզում: Հայրը իւր կամքի համաձայն է և ուժ հետ որ զանկանա, պսակելու, այդ ինքը դիտէ, այդ իւր իրաւունքն է: Թէև աղջիկն էլ շփրէ հօր բնարած փեսային, նար չկայ, բնդդիմանալ չէ կարող, պիտի ստիպւած համաձայնելի, թէև երջանկութիւն էլ չտեսնէ, ուրախութիւն էլ չզտնի, այնու ամենայնիւ պիտի հնազանդի հօր բնարած վիճակին:

Այդպէս էր և մեկ ծանօթ Սաթենիկը նա սիրում էր մէկին, — Նա սիրում էր Մանասին, սակայն յայտնելու իրաւունք չունէր, մինչդեռ հայրն էլ համաձայն չէր Մանասի առաջարկութեան: Սաթենիկի սիրաբորբօք սերը շարվում էր շնորհիւ հօր Խոչնդոտութեան:

Սաթենիկը սիրում էր: Բայց ի՞նչ անէր, ինչպէս յայտնէր իւր դաժան հօրը: Եթէ ասէր անպատճառ հայրը կանխէր նրան, ասելով թէ՛ «աղջիկը» անբարոյականացել է, որ համարձակել է սէր ձգել ուրիշ ազգի վրա:

Որքան տանջվում էր Մանասը. այնքան՝ և դեռ առաւել Սաթենիկը:— Կրակի նման այրվում էր:

Սէրը երբոր մէկին իրեն նանանչացնում է, էլ դադար

հանդստութիւն չէ տալիս, աչքերից երկար ու շարունակ բուն է խլում, առդորում է սրտերը, ինչպէս կիզող արևը ամառը այրում բորբոքում է կանանչ ծառերին, դեղաբողբոջ ծաղիկներին ու թաւշանման խոտերին. աղբատութիւն չէ այդ, զործի աշխատանքի անաջողութիւն չէ, որպէս զի մի կերպ առաջն առնել կարելի լինիր: Մի փառք, մի պատիւ կամ մի շքեղութիւն չէ, որ առանց զրանց ապրւի:

Աղբատ, հարուստ, ծառայող, առևտրական, մշակ, անասուններն անգամ՝ բոլորին էլ միատեսակ տիրում է այդ ցաւը, բոլորն էլ սէր ունեն, դա մի բնդհանուր ազա է, որ ամեն կարգի շնչաւոր էլ վարակւում է զրանով:

Սաթենիկն ու Մանասը աննկարագրելի կերպով փոխադարձաբար սիրում էին միմիանց: Սէրը ազատ կերպով մտել էր երկու նաղելիների սիրտը և հրոյ մարակը ձեռին տանջում առդորում էր այդ բնքոյշ էակներին:

Ո՞վ պիտի չաղթէր սիրոյ այդ անգութ և դաժան թաղաւորներին, ո՞վ պիտի երկու վառւած սրտերի կրակը հանդէպէր, եթէ ոչ սիրահարները միմիանց:

Բայց Մանասն ու Սաթենիկը ազատ չէին և չէին կարենում, ուստի և շարունակ տանջւում էին:

Այստեղ Սիմոնն էր մեղաւոր, այստեղ նա էր այրում փոթոթում երկու մատաղ սրտերը:

Սիմոնը քիչ իւր ասածի մարդ էր: Կամ նրան մի գործի մէջ յամողագրած, կամ մի հասա երկաթ կռագրած, միևնոյնն էր:

Սակայն Ջաւահիր բաշին եթէ իւր բոլոր ոչժը հաւաքէր և նիզն թափէր, անպատճառ մի կերպ կհամոզեցնէր ամուսնոյն:

Նա իւր կախարդիչ խօսքերով կարող էր հասկացնել, որ չպէտք էր իրենց աղջկան հալուժաշ անելու պատճառ դառնալ: Նրա խօսքն էր միայն քիչ Սիմոնին մեղմացնում: Եթէ երբեմն մի թեթե համեստութեան կամ աղնու-թեան նշոյ երևում էր Սիմոնի մէջ, այդ պէտք էր հասկանալ, որ Զաւահիր-բաշու շնորհիւն էր:

Զաւահիր-բաշին, ինչպէս ասացինք, սիրում էր Մա-նասին, սակայն նրան էլ չէին թողնում իւր մտքի մէջ հանդարտ մնալ: Ղարաբաղի վայրահաչ կանանց անտեղի և վաչր 'ի վերոյ խօսքերը միշտ վիատութեան էին են-թարկում խեղճ կնոջը:

— «Էհ, Աստուած, Աստուած, ինչ էլ որ կլինի, կլինի: Եթէ Սաթենիկիս բաղդը լաւ է, ամենավերջին աղքատի, կամ հենց մի իմաստակի էլ տամ, նա միշտ երջանիկ ու բաղդաւոր է լինելու, իսկ եթէ հենց այժմանից բաղդը սև քարին է գրած, իշխանի որդու էլ տամ, նա բոլորովին կեանք չի վարելու, նա միշտ Կժբաղդ է լինելու. ասում էր Զաւահիր բաշին իւր մտքումը: Նա էլ այս խօսքին էր համոզւած, նա էլ աղջկայ բաղդի ապագան թողնում էր ճակատադրի վնձին:

— փ

վն մայրն նա
 ճապաստի կիսից

— աստ զեյո գոյոյ զոյ յոյ
 զանբոնոնով բոյով վն ոտմասր

Է

Ամառային պարզ օրերից մէկն էր: Այրող արեղակը ծօտենում էր արեւմտեան հորիզոնին, իւր սքանչելի ճառագայթները փռելով թաւշապատ լեռների դագաթներին, թաւաղարդ անտառներին ու ծաղկափթիթ հովիտներին: Նուաղածայն թռչունները իրանց անոջ դալայլիկներով արևի վերջի հրածեշտն էին երգում: Հովասուն զեփիւռ-ները մեղմ ու անոջ վզոցով ծառերի կանաչ տերեւների դիւթիչ սօսափիւնի հետ մի ազդու, մի ողեորիչ ներդաշնա-կութիւն են կազմում: Բուրալից ծաղիկների դալար թփերը հանդարտ երերմունքով կարծես ասում լինէին արեւին. «շուտով մայր մտիւր, որ աղատենք քո այրող, քո կիզող ճառագայթներից»:— Օրւայ այդ պահուն սքանչելի է Շուշին:— Բնութիւնը իւր բոլոր հրաշալիքները կարծես պարզեւէ է այդ սարի դագաթին ընկած գաշափայրերին, քարաշէն աներով պանուճեւած ձորերին ու բլուրներին, նրա շուրջը պատած ապառաժով լեռներին ու ծաղկահիւս գորգերով զարդարւած տափարակներին: Եկեղեցիների գմբէթներից զանգակները ներդաշնակ զօղանջիւնով բարե-պաշտ մարդկանց ժամ էին հրաւիրում:— Ծերունիները զուլսները տմտմբացնելով ձեռքերին զաւազան եկեղեցի էին շտապում: Իսկ երիտասարդ տղերքն ու աղջկերքը ժպտախառն զրոյցներով ընթանում էին ճեմելու դէպի քաղաքից դուրս ընկած գաշտերը:

Ոմանք ինքնաեւր դրած տան հանդէպ, ընկած ճառախիտ այգու մէջ թէյ էին վայելում:

Շատերը երեկոյեան հագկերոյթի պատրաստութիւն էին տեսնում: Առ հասարակ արհեստաւորի կամ վաճա-

ուսկանների կանայքն ու մայրերն էին այդպէս վաղ հագ պատրաստում: Յոգնած վաստակած արհեստաւորը սուռն դայուն պէս ընթրում էր և իսկոյն պառկում: Բնութեան զիշերային սքանչելիքը վայելում էին նրան քնած ժամանակ. երբ պառկում էին տան կտուրներին, կամ պատշկամքներին աստղադարպ շուրջառազգեստ երկնքի սաւերում:

Սուաւօտեան դարձնում էին նրանք այն սրահուն՝ երբ դեռ բնութիւնը ներհած էր խորին անտորրութեան մէջ, երբ ծիծառներըն ու սոխակները թնդազնում էին օդը իրենց քաղզը մեղեդիներով, երբ արեւելեան հորիզոնը շառագունած թույլ նուազ շողերով դուշակում էր արեւի փութով ծագելուն, երբ լուում էր աղբիւրների անոյշ կարկաչիւնը, քաղաքային հուլիւի սրինդի դալալիկը, մեղմասուն զիփիւռների վզոցը, երբ օդը բուրում էր հաղարերանգ ծաղիկների հոտերով:— Սհա ինչ էր վայելում առաւօտեան վաղ զաթնոցը:

Սհակենց Սիմոնը ժամ է գնացել:

Ջաւահիր-բաշին ճեմում էր իրենց տան առաջ ընկած այգու մէջ:— Մի ափսէ ձեռին կանանչեղեններ էր հաւաքում, երեկոյեան սփռոցը ճոխացնելու համար:

Սաթենիկը ինքնաեռը կրակ գցեց, զախաւելով բազն աւելեց, ապա մի կուլա շուր առած սկսեց սրսկել բազի երեսով: Սյս բոլորը կատարելուց չետոյ մաստակը բերանին, հրեշաակային ժպիտը շրթունքին դիմեց այգի մօր մօտ:

— Մայրիկ, խօսեց Սաթենիկը, տեսնում ես իմ զանաժ ծաղիկների սերմերը ինչպէս աճել են. նրանք շուտով կմեծանան և կծաղկեն՝ այնպէս չէ՞:

— Ի հարկէ բալաս. կծաղկեն և կսկսեն իրենց անոյշ բուրմունքը սփռել այգու շուրջը, այնուհետև այդին էլ աւելի կըքեղանայ, աւելի կպայծառանայ, Սասուժոյ օհրնութեամբը քեզ էլ կպսակենք, փեսան կգայ քո վարած ծաղիկների մոտ, այդ կանաչ խոտերի վրա կնստէ, սերով թէյ կխմէ. անի, երանի էն օրին, Ջաւահիր-բաշին աչերը երկինք ուղղելով. քեզ եմ դոչում, այն Սասուած, Դու երեխիս իր մուրաղին հասցնես, Դու ինձ էնքան կեանք տաս, որ երախիս մի լաւ հարսանիք անեմ մի սիրուն փեսայ ճարեմ այնուհետև մեռնեմ՝ հանգիստ և առանց մի դարդի:

Մօր խօսքերը Սաթենիկի միտքը շարժեց. անի, ի՞նչ անեմ, թէ ասեմ մօրս, դուցէ նրա բարկութիւնը շարժեմ, հաբա ի՞նչ անեմ, ուրեմն լաւն այն է, որ լոււմ. մտածում էր Սաթենիկը:

— Սաթենիկ, որ ինձ դրուտար շասես է, քեզ հետ էլ չեմ խօսալու, Մանասի հետ, որ պսակենք կհամաձայնուիս. հարգրեց մայրը:

Սաթենիկը ժպտահայեաց աչերը չառած էր կանաչ խոտերին. յանախ կռանում էր քնքոյշ մատներով պոկում շալար խոտերը, փուում այս ու այն կողմը առանց մի խօսք արտասանելու:

Մօր հարցը անպատասխան մնաց:

— Սաթենիկ, աղջի քեզ հետ չեմ, մի ասա տեսնեմ է, ասա քեզ մատաղ, ասա բալաս, մի՛ ամաչիր թախանձեց Ջաւահիր-բաշին:

Սաթենիկը զլուխը խոնարեզրեց ի նշան համաձայնութեան:

Մայրն ուղեց կրկին խօսել, սակայն նա թողեց նրան,

վագեց տուն, դուրս տարաւ գեղեցիկ կապերար փռեց սրահին բնկած թախտի երեսով, ինքնատեղն էլ դրեց այնտեղ, բաժակները լուաց մաքրեց, սրեց կապերաւ շուրջը փռեց փափուկ դօշակները և սկսեց սպասել ծնողներին:

Ջաւահիր բաշին էլ դանդաղ քայլերով տուն եկաւ իւր հետ բերելով ափսէն լի ամեն տեսակ կանաչեղեններով, որը դրեց սենեակի պատուձ շինած պահարանի մէջ, ապա դուրս եկաւ և բարձրացաւ թախտի վրա նստեց:

Մայր և աղջիկ սկսեցին սպասել Սիմոն ապորը, որը դեռ ժամից տուն չէր եկել: Նա պիտի դար, որպէս զի մէկտեղ թէյ խմէին:

Կէս ժամից չետոյ համրիչը ձեռին, չուխայի երկար թևքերը դէս դէն ձգելով, Սիմոն ապերը ամենամանր քայլերով եկաւ տուն: Կնոջն ու աղջկան «ողորմի Աստուած» ասեց, ապա բարձրացաւ և թախտի վրա նստեց:

— Կինը պատասխանեց «ողորմի ծնողացդ»:

— Ի՞նչ նորութիւն, հարցրեց Ջաւահիր-բաշին:

— Էհ, մի էնպէս նոր բան չկայ. պատասխանեց Սիմոն-ապերը:

Այդ միջոցին Սաթենիկին հարևան աղջիկը կանչեց:

Նա շտապեց այնտեղ:

— Մի լաւ տղայ չ'նարեց էլի, որ էդ աղջիկը պսակէինք. ասաց նրա ետեւից Սիմոն ապերը:

— Էհ էհ, ինչ էհ, աւելագրեց Ջաւահիր բաշին. դու էլ հօ որ մի խօսքի վրա պնդվում ես, էլ կակղացնելու նար չի լինում: Ախր Մանասը ինչ պակաս տղայ է. գեղեցիկ, շնորհքով, համեստ . . . . :

— Այ կնիկ, էն օրը իմ աչքով չտեսայ, շիրախանից

դուրս գալիս:

— Այ մարդ, էդ մի ասիլ, դու հօ նրա ծնողներին նանաչում ես. ախր, որ նա մի լաւ տէր ունենայ, էդպէս չի անիլ: Մեր ձեռքն բնկնելուց չետոյ, նա բոլորովին կրփոխուի: Փառք Աստուծոյ, նա էլ իր ասածին մարդ չէ, — կուլիտ չէ, որ բարի խրատները չլսէ:

— Այ կնիկ, վերջապէս ես դժուարանում եմ, ախր երեսայ հօ չէ, որ ասնք դուզէ մեծանայ ու լաւանայ, ախր էդ բնաւորութիւնը, որ նա ունի, չէ որ դա միանգամայն արծառացած է նրա մէջ. նա հօ էլ չի փոխելու:

Այդ խօսակցութեան միջոցին յանկարծ ներս մտաւ մի շիկամորուք քահանայ, — դա նրանց ծխատէր քահանան էր և այդ քաղաքի զործակալը:

Սիմոն ապերն ու Ջաւահիր բաշին նրան տեսնելով, խոկոյն տեղերը կանգնեցին: Քահանան «բարի ողջոյն» մտղթեց, ապա առանց նրանց առաջարկութեան ինքը բարձրացաւ և նստեց թախտի վրա ձղաց փափուկ դօշակին:

Նրա մօտ նստեց Սիմոն ապերը: — Ջաւահիր բաշին ձեռները կոխած դօտու մէջ կանգնած մնաց:

— Աղջիկ, ի՞նչու չես նստում. ասաց քահանան:

— Նստի չայ տուր խմենք. աւելագրեց Սիմոն-ապերը:

Ջաւահիր բաշին քնթկալը աւելի բարձր քաշելով, նակատի քողը առաջ ձգելով նստեց ինքնատեղի մօտ և ամենքի համար չայ պատրաստեց:

— Հմմմ... ասացէք տեսնեմ. ի՞նչպէս էք, ի՞նչ խաբար ունիք, խօսեց քահանան:

— Ոչինչ, հենց քո առողջութիւնը կողգէինք իմանալ, տէր-տէր. պատասխանեց Սիմոն ապերը:

— Սիմոն, Աստուած վկայ է քեզ հետ կոււելու եմ թէ՛

դու իմ խօսքը չկատարեցիր:

— Ի՞նչ է, տէր-տէր, ասա տեսնենք, զուգէ կատարելու եմ. պատասխանեց հեղինակէն Սիմոն ապերը:

— Սիմոն, գիտես, որ ես քեզ ամենքից էլ շատ եմ սիրում:

— Իա Աստուծոյ է յայտնի:

— Գիտես, որ ես չեմ ուզենալ աղջկադ բազար սեւացնելու:

— Գիտեմ, գիտեմ:

— Իէ, ուրեմն համաձայնէիր, տանք Մանասին:

— Տէր-տէր, հիմա մենք էլ դրա վրա էինք խօսում, ախր որ նա էդ գինին ու արաղը ճանաչել է, դրա վերջը լաւ կլինի:

— Սիմոն, ես քեզ ասում եմ, որ նա էդ խաղն ու գինին այնպէս կթողնէ, ինչպէս որ դանակով կտրած մի վէրք: Ախր չահիլ է, Աստուած տանէ նրա հօրն ու մօրը, նրանց դու հօ գիտես էլի. դառնալով Ջաւահիր-բաջուն. աղջի էնպէս չէ:

Նա գլուխը շարժեց:

— Բայց, որ քո սանձի տակ ընկնի, շարունակեց քահանան, այնուհետեւ դու նրան կարող ես մի էնպէս մարդ շինել, որ հատը բնաւ չլինի:

Սիմոն ապերը գլուխը շարժում էր:

— Հմմմ... վերջացրու, Աստուած շնորհաւոր անէ, չէ՞. գոչեց քահանան նրա ուսին խփելով:

— Տէր-տէր, չայդ սառաւ, խմի, կմտածենք, յետոյ հեշտ է էլի. ասաց Սիմոն-ապերը:

— Ախր, ես գիտեմ է, որ դու էդ խեղճ աղջկայ կեանքը սեւացնելու ես. գոչեց դժգոհաբար քահանան:

— Իէ, լաւ լաւ չայդ խմի. հեշտ է էլի ասագի. խօսեց

Սիմոն-ապերը:

— Հա, դէ օհրնեալ լինես, դէ ձեռք դուր: Տէր-տէրը Սիմոնի ձեռն առնելով. ես իմ հողիս Սիմոն. ես ձեզ համար զաւուժ եմ, էն տղան մի շատ երեւելի տղայ պիտի լինի, ախր չեմ ուզում ձեզանից հեռանայ է, մանաւանդ, որ խեղճն էլ տաք տաք սիրում է ձեր աղջկան, էնպէս սիրտը կկտարեն, ա՛ նամարդ. վերջի խօսքը ասելով մի մի կծու հայեացք ձգեց Սիմոն ապօր դէմքին ու գլուխը շարժեց:

Սիմոն, ապերը ժպտաց: Թէչի բաժակը բարձրացնելով դէպի նա ասաց.— Առ տէր-տէր. առ խմի, ախր սառաւ է:

— Որդոցս արեւով երդում եմ, որ մինչև ինձ մի վնաս կան պատասխան չասես, չեմ խմելու:

Սիմոն-ապերը լռեց:

Լռեց և քահանան:

— Սիմոն, եկ դու խօսքս մի կտորի, եկ համաձայնէիր, եթէ վերջը մի վնաս տեսնաս, ես պատասխանատու կլինեմ. ասաց քահանան սրբազան լուրթիւնը ընդհատելով:

— Իէ, լաւ, տէր-տէր, մեղքը քո վրդր, ինչ որ կլինի, կլինի: Քահանան զժգուհած ու խոժոր դէմքը մեղմացնելով, ժպիտը բերանին, ձեռքը զնելով Սիմոնի ուսի վրա ու քանի օհրնանք թափելով թէչի բաժակը առաւ ու խմեց:

Թէչը վայելեցին: Սաթենիկը դեռ չէր խմել, նա էլ քահանայի մօտ չէր գալ: Ջաւահիր-բաջին ինքնաեւր տարաւ ներս, կանչեց Սաթենիկին, որ սենեակի ետեւի դռնով ներս զնա և իւր թէչը այնտեղ խմէ:

— Իէ, ես զնում եմ, մի վնասկան խօսք առագէք, որ ասեմ նշանադրութեան պատրաստութիւն տեսնեն. ասաց

քահանան պատրաստելով տեղից վեր բարձրանալ:

— Միմոն ապերը ժպտաց և ոչինչ չխօսեց:

— Ախ, Աստուած, ինչ անեմ սրա հետ. զոչեց տէր-տէրը:

Չառահիր-բաշին ընկաւ Միմոնի ականջին և մի ինչ բան փսփսաց:

— Դէ, լաւ լաւ, տէր-տէր, երբ ուզում են թող բերեն, ասաց վերջապէս հաղիւ թէ համողած Միմոն-ապերը:

Տէր-տէրի ուրախութեան չափ չկար: Միրար բեր-կրութեամբ լի «խաղաղութեամբ մնաք» ասաց, տեղից բարձրացաւ ու դուրս գնաց:

Ը

Այս դէպքից մի շափաթ չանցած՝ չորեքշաբթի զի-շերն էր, որ Միմոնի աղջկայ նշանադրութիւնը կատա-րում էին:

Միմոնենց տուն մի տեսակ կենդանութիւն էր ստա-ցել: Երկու սենեակներն էլ փառաւոր կերպով զարդարել էին:— Ասիական ճաշակի համեմատ յատակները ծածկել էին գեղեցիկ զորգերով, նրանց երեսներով երկու շարք փռել էին փափուկ դոշակներ: Գորգերի վրա երկու շարք շարել էին պղնձեայ մաքուր ու փայլուն մոմակալները: Գրաստը սրահի գերաններից կախել էին մի քանի հին գրեթէ կիսամաշ, զոյնգոյն կտորներից շինած լապտերներ:

Բազի մէջ տեղ «օշակ» էին շինել, ուր և պատրաս-տում էին տեսակ տեսակ անուշահամ կերակուրներ:

Բարեկամները բոլորն էլ հաւաքւել էին: Մի քանի ծերունի մարդիկ ծալապատիկ նստոսած համ թէյ էին

խրձում, համ էլ զուարճանում էին պէսպէս զրոյցներով: Իւրաքանչիւրը իւր գլխի անցքն էր պատմում: Մէկը պատմում էր թէ՛ ինչպէս էր Իբրահիմ խանի ժամանակ-ները Շուշու գրութիւնը, մի ուրիշը Շուշում սուտ լուրեր տարածւելն էր պատմում. ասում էր մի առ մի թէ՛ ինչպէս սուտ տեղից լուր տարածւեց, որ թուրքերը դարձեալ չարձակվում են Ղարաբաղի վրա և այլն. այսպէս երկար ու բարակ զրոյցներով սպասում էին խնամիներին: Այստեղ էր և մի ծերունի քահանայ:

— Ախր էս ի՞նչու ուշացան. արանչաց նա:

— Տէր-տէր կղան էլի հէր օհրնած, էլ ի՞նչ ես շապում. խօսեց մի ալեղարդ ծերունի:

— Պետք է մարդ ուղարկել, միթէ՛ չլիտէք ձեւ. ասած մի երիտասարդ ու խսկոյն տեղից վեր բարձրացաւ, դուրս եկաւ և մի լապտեր տալով երկու փոքրիկ աղաների, ուղարկեց խնամիների ետևից:

Վերջապէս զուռնայի ձայնը լսեց: Մանասը նշան-գրիբումն էլ զուռնա էր տանում:

Միմոնենց երիտասարդ հիւրերը, — բոլորն էլ խսկոյն զուրս թափւեցան դիմաւորելու նորեկ հիւրերին:

Ուռնաների, զուռնայի ու թմբուկի ձայներով միա-խառնւած խնամիները ներս թափւեցան:

Միմոնը ամենքի ձեռքը սեղմեց, ամենքի դալուստը շնորհաւորեց, երիտասարդներին էլ այնպէս ուրախ օրեր մաղթեց, քաղցր ու համեստ խօսքերով ամենքին սենեակ հրաւիրեց, փափուկ դոշակներին նստազրեց և ապա իւ-րաչիններին հրամայեց թէյ բերել:

Մանասը ամենքից յետոյ ներս մտաւ: Նրան ուշագրել էին Միմոնենց տան կնանիքը: Ամենքն էլ հրճուում էին

նրան տեսնելով: Ձարդարւել էր նա փառահեղ կերպով. կանաչ մետաքսէ արխալուզ, սև ճահուռէ չուխա, երծաթէ դօտի, եւրոպական հաս-նատալիս կօշիկներ, այս բոլորը նրա վառվառուն դէմքի հետ մի դիւթիչ պատկեր էր ներկայացնում:—Նա իւր այդ հրաշալի պատկերով կանանց միջից յանկարծ երևաց մէկի աչքին, որի սիրտը սկսեց մերթ ուրախութիւնից, մերթ հետն խկոյն խօսելու ջերմ գանկու-թիւնից բարախել:

Ձաւահիր-բաշին էլ բոլոր խնամի կնանոց ձեռքը սեղմեց, ամենքին էլ «աչքալոյս» ասաց և սպա բոլորին ներս հրաւիրեց:

Սաթենիկին պէտք է պսակէին ոչ թէ Ղարաբաղցու հագուստներու, այսինքն արխալուզու. կամ մինթանայում, այլ կիսաեւրոպական, կիսավրացնակ ձեւով: Եւ հենց այդ երեկոյեան էլ նա զարդարւած էր այդ ձեւով. վարդադոյն մետաքսէ կտորից եւրոպական ձեւով կարած դերիա, հակատը կապած ոսկեթելով կարած ժապաւէն, որը տեղական բարբառով ասում են «հակատեալլուխ», այտերի երկու կողմով կախել էին ոլորած սև սաթանման մազերը—«սօջերը», այդ բոլորի վրայով էլ ձգել էին դեղեղիկ հիւսւած մետաքսէ չիքիլան: Ոսկու մի փոքրիկ փալլ չկար նրա վրա: Սովորութիւն չկար ծնողների մէջ, պէտք էր այդ էլ խոստանալին փեսային, որ տալին. ուրեմն այդ մնում էր Մանասին բերելու: Մանասն էլ տարած էր:

Թէչը խմեցին վերջացրին:

— Դէ բերէք, բերէք եր«նշանը», բէք օհրններ. դոչեց քահանան:

— Հն, հն, տէր-տէրը լաւ է ասում. բացականչեցին

ամենքը:

Հիւրերը բոլորն էլ անգերից վեր բարձրացան և խառնաշփոթ կերպով կանգնեցին:

Մի երխտասարդ զրօից ներս բերեց մի սեղան, զրեց նիշա սենեակի մէջ տեղը, երեսը ծածկեց դեղեղիկ սփռոցով և սպա այնտեղ զրեց մի մեծ թաշկինակի մէջ փաթաթաց պօստոց (սկուռեղ): Թաշկինակը վերցրեց: Բացեցաւ պօստոցի մէջ զրած մեծ շաքարէ զուլբը, որը զարդարած էր դոյնդոյն թղթերի կտորներով, նրա մօտ զրած էր մի կապոց թէչ, երեք փոքրիկ արկղիկներ. մէկի մէջ մի ոսկի մատանի, անդամանդ քարով, երկրորդի մէջ երկու փոքրիկ ոսկէ քորոցներ (գնտասեղներ) երորդի մէջն էլ մի ոսկէ ժամացոյց: Այդ արկղիկների շուրջն էլ փռած քաղցրաւէնիներ, — դոյն դոյն թղթերի մէջ փաթաթած եւրոպական կօնֆէտներ:

Մանասին սեղանի վերի կողմուձը կանգնեցրին:

— Դէհ, շուտ արէք, մի ձեր աղջիկն էլ զուրս բերէք է, մի տեսնենք իրար բռնելու են. ուխաչ, տեսնում ես սրան, տեսնում ես յիմոն, սրա մի թամաշան հապարարժէ, հազար: Ա, քեզ հետ չեմ, ի՞նչ ես մտքերիդ մէջ խրւել, մի առաջ եկ է, էս խանի նման փեսացուն ախր բռնն է ե՛, մի առաջ եկ մի լաւ թամաշա արաւէ. այս խօսքերն ասաց մեզ արդէն ծանօթ յարդիսը, բռնելով յիմոնի ձեռքից, որը կանգնած էր մարդկանց ետև և խորասուզած անհուն մտքերի մէջ, առաջ բերեց:

— Ըմմմ... անշնորհք, դոչեց նրա ետևից Մէլքիսէթը,

— Դէ, էլ ի՞նչ էք սպասում, շուտ արէք հարսնացուն էլ բերէք է. դուռաց մեր բարեկամ համբարմին:

— Համբարմի աչքներդ ծածկեցէք՝ թէ չէ հարսնացուն

տեսնելուն պէս, կ'ուշաթափւիրք. զոչեց Սիմոնի բարեկամներից մէկը:

Այդ խօսքերը ամենքի ծիծաղն էլ շարժեց:

Մանասի հետ եկած հիւրերը, Սարգիսը, համբարձին, Մելքիսէթն ու Առաքէլը մի տեսակ սպաւորութիւն էին թողել Սիմոնի մէջ:

Շրջապատած պննաղարդ օրիորդներով ու տիկիներով, սենեակի միւս զոնից երեւաց Սաթենիկը: Հրաշալի էր նա իւր զեղեցիկ բոլորակ լուսնի նման պատկերով: Սև մաղբրի մէջ տեղ ընկած մարմարափայլ դէմքը ձեւագնում էր մթալից ամպերի տակից ծագող վառվռուն լուսինը:

Երկու տիկնայք կանգնեցրին Սաթենիկին ճիշտ Մանասի աջ կողմում:

Տէր-հօր ուսերին ձգեցին զեղեցիկ շուրջաօր:

Խաչ աւետարանը ձեռն առաւ, տէր-հայրը և սկսեց Մանասից հարցնել. «ասա որդեակս, հաւանում ես այդ աղջկան:

Մանասը ժպտաց և ամօթխածութիւնից կարծրեց:

— Դէ, էլ մի ծիծաղել, կրկնեց քահանան, «ասա, ախր առանց յօժար կամքն իմանալու ես իրաւունք չունեմ օհրնելու:

— Էհէհ, տէր-տէր, դու էլ իսկի մի բան չես հասկանում, էդ դրա համար մեռնում է, մեռնում, զիշեր գերեկ ուշ ու միաբը միշտ դրա վրա է, հիմա ինչպէս թէ «հաւանում եմ»։ ասաց Սիմոնի աղգականը, որև ծիծաղագրեց ինչպէս Մանասին, աչնպէս և բոլոր հանդիսականներին: Վերջապէս Մանասը «այո՛» ասաց և տէր-հօր հար-

զը դրանոր վնուեց:

Ապա քահանան զարձաւ Սաթենիկին. դու ասա, որդեակ, հաւանում ես այդ տղային, քեզ պիտի տանք սրան, պիտի այտուհետ սրա հետ ապրես:

Սաթենիկը, ի հարկէ ինչպէս յայանի է Մանասին շերձ սիրող լինելով, ամենայն ուրախութեամբ իւր համածայնութիւնը կցայանէր քահանային, սակայն ամօթխածութիւնից ստիպւած, անշարժ արձանի նման մնացել էր լուռ կանգնած, ոչ խօսում էր և ոչ էլ գլուխն էր խոնարհեցնում՝ ի նշան համածայնութեան, որ և վերջինս ինչպէս սովորութիւն էր Շուշում:

Տէր-հօր երկրորդ հարցի վրա մի կին մեկնեց ձեռքը դէպի մեխւած արձանանման Սաթենիկը և շարժեց նրա գլուխը, դրանով և բաւականացրեց տէր-հօրը:

Վերջապէս քահանան կարգաց «պահպանիչ», օհրնեց այն ոսկէ զարդերը, երկար կեանք, բարի և երջանիկ օր մախթեց, ապա աւետարանը մեկնեց դէպի Մանասն ու Սաթենիկը: Վերջիններս համբուրեցին: Մանասը իսկոյն զրպանից հանեց մի բուբլի և դրեց աւետարանի վրա:

Տէր-հայրը կրկին օհրնեց. «օհրնեալ լինեք, որդիք, զօրանաք, միշտ սիրով ապրէք և Տէրը պահէ, որ շուտով տէր-տէրը պսակէ», ասաց և ապա աւետարանը դնելով սեղանի վրա, հրաւիրեց բոլոր հիւրերին համբուրելու և «խաչահամբուր» ձգելու:

Հիւրերից, որը համբուրեց խաչահամբուր տուաւ, որն էլ ոչ միայն խաչահամբուր չտուաւ, այլ և աւետարանն էլ համբուրեց:

Մերունի Մանուկը, Սիմոնի հօրեղբայրը, առաւ արալի բաժակը բազաւ բերանը և ասաց. Օհրնւիր դուք,

զաւակներս, բարի վայելումն լինի, երկար կեանք ունենաք, բազդաւոր լինեք, մէկ տեղ աճեք, մէկ տեղ մեծանաք, մի բարձի վրա ձերանաք, էհ, մենք էլ ահա ուսներիս մէկը դերեզմանու՞մը միւսը այստեղ, մեղանից յետոյ մարած օջախների լոյսը դուք էք, Աստուած տայ ձեր մի բուռն հողին արժանի լինենք, որ ձգելու էք ձեր մեռած երեսներին, ապա արագի բաժակը դարդակեց ու հեռացաւ:

Հիւրերն էլ մի մի բաժակ արագ վայելելով, բերանները քաղցրեղեններից քաղցրացնելով, օհրնեցին, շնորհաւորեցին և հեռացան:

Մանասը ինքը մատանին ձգեց Սաթենիկի մասը, իսկ մնացած ոսկեղեններով նրա կուրծքն ու ճակատը զարդարեց մի աիկին: Սաթենիկն բոլոր աիկիներով ու օրիօրյներով շրջապատուած հեռացաւ միւս սենեակ և բազմեց իւր համար յատկապէս պատրաստած աթոռի վրա:

Տիկիներն ու օրիօրյների համար հագկերոյթը եւրոպական ձևով աթոռների վրա, սեղանների ետեւ էր պատրաստած, իսկ աղամարդկանցը յատակին՝ ղեղեղիկ դորդերի ու փափուկ զօշակների վրա:

Երկու սեղաններին էլ արդէն պատրաստ էին:

Մանասը, սոփորութեան համեմատ, չպիտի հեռանար Սաթենիկից, այդ պատճառով նա կանանց հետ պիտի սեղանակից լինէր:

Տէր-հայրը օհրնեց սեղանը: Այնուհետև սկսեցին կարգէ կարգ անուշահամ կերակուրները վայելել:

Հիւրերից մէկը թամադա բնարեւեց:

Գինին խմում էին, կերակուրները ուտում, ուրախ քէֆ անում:

Սիմոնը քանի մի մարդկանց աչքում ժլատ էր երևում:

Գինին նրա տանը այնքան առատ չէր, որքան. որ Համբարձին ու իւր ընկերներն էին զանկանում:

Նրանցից իւրաքանչիւրը՝ շատ խմէր, մի ութ, կամ տասը մանր բաժակ, բայց այդ ի՞նչ նշանակութիւն ունէր Համբարձու կամ նրա ընկերների համար: Մի՞թէ տասը բաժակով կարելի էր յագեցնել նրանց ծարաւը: Իւրաքանչիւրին չորս-հինգ շիշ բաւական չէր, ուր մնաց ութ, տասը բաժակը: Բայց և այսպէս այդ տեղ աւել չէր կարելի խմել: Միշտ պէտք է հետեւել թամադայի առաջարկութիւններին:—Թամադան էլ աշխատում էր, որքան կարելի է շատ կենացներ առաջարկել, սակայն քիչ գինի խմել:—Երեք-չորս կենացը խմում էին մի բաժակով:

Ինչ և իզէ մեր վաղեմի լօթիների տեղը հանգիստ չէր:

—Հմմմ... Առաքել, ախր ի՞նչ անենք. հարցրեց Համբարձին, որքան մտածում եմ՝ էլի պէտքէ զնանք Մկրտչի մօս:

—Էդ, շատ լաւ է, խօսեց Առաքելը, բայց Սարգսին բոլորովին անչարձար է հեռանալը, իսկ մեր զնալու համար էլ պէտք է յայտնենք՝ հաբա ի՞նչպէս անենք:

—Էհ, յիմար, էլ ինչո՞ւ ենք Սարգսին յայտնում, նա շատ քէֆերում մեզ չէ կանչել, սպասեցէք, սպասեցէք, առաջ ես դուրս գամ և փողոցում սպասեմ, յետոյ դու Մելքիսէթ, յետոյ էլ Առաքելը. այս երեքս էլ բաւական ենք կ'նստենք էնտեղ մի լաւ քէֆ կանենք. ասաց Համբարձին:

—Էհէհ, էդ հեշտ է, դու էն ասա, ախր ի՞նչպէս պիտի անենք, Մկրտչին հօ լաւ էք ճանանչում, առանց սրան զիտէք, որ մի կաթ անգամ չի տալ. խօսեց Մելքիսէթը բուլթն ու գուցամատը միմեանց քսելով:

— Իրա բանը խէր է, թէ նար չլինի, համբարծու դօտին գրաւ կտանք. խօսեց Առաքելը, դառնալով համբարծիին. հմմմ... Համբարծի էնպէս չէ՞:

— Ես հիմա հենց այդ մտածում էի, 'ի հարկէ, Մկրտչի ասած, էսպէս մէջքիս կապած ինձ հօ շունչ չէ տալիս, մեռած տեղս էլ հետս հօ չեմ տանելու, զերեղմանումս էլ չեմ կապելու հօ:

— Իէ, որ էդպէս է, համբարծի, դու կամաց կամաց դուրս եկ. ասաց Մելքիսէթը:

— Իէ, սպասեցէք, հրէն մի կենաց էլ են առաջարկում, թողէք էն էլ խմեմ, էլի մի բանէ, այնուհետև դնամ:

Թամադան այս անգամ բարեբաղտաբար երկու խնամիների կենացն էր առաջարկում և հրամայում էր, որ հիւրերը — իւրաքանչիւրը երկու բաժակ դարտակէին երկու սիրելիների կենաց համար:

Համբարծին երկու բաժակները դարտակեց, թաշկիւնակը հանեց շրթունքներն ու բխերը սրբելով դուրս գնաց:

Նրանից յետոյ էլ հերթով դուրս եկան Մելքիսէթն ու Առաքելը:

Արագ քայլերով մեր պարոնները շտապեցին դէպի վաղաժանօթ Մկրտչի զինեատունը:

Թ

Այէս զիշեր էր: Ժամի տասներկուսը: Ամենքն էլ քնած էին: Բնութիւնը նիրհում էր խորին անդորրութեան մէջ: Փայլածուն լուսինը կապոյտ երկնակամարի երեսին փրուած պսպղուն աստղերի մէջ տեղ ընկած, սփռել էր խաղաղ աշխարհին իւր կաթնանման շողքերը Խանութները բոլորը փակած էին: Բաց էր միայն զինեատները: Շուշումն էլ ոստիկանութիւնը այնքան խիստ չէր, որ դրանց էլ արգելէր այդքան ժամանակ բաց պահելը: Մկրտիչը միայնակ նստած խանութի մէջ զաստուկայի ետև ծխում էր:

Յանկարծ ներս մտան իւր ամենասիրելի «մուշտարիները»:

— Բարիկուն, Մկրտիչ, էջ, ան շան տղայ, դուռաց համբարծին ձեռքով մի պինա դարկելով զաստուկային:

— Օօօ, համբարծում աղս, բարով, բարով, ան կամաց, ան անաքանդ. ասաց ժպտալով, տեղից վեր բարձրանալով զինեվաճառ Մկրտիչը:

Համբարծիից յետոյ ներս մտան Մելքիսէթն ու Առաքելը: — Նոյնպէս բարի երկօյ մաղթեցին, ապա անգան խանութի մի անկիւնում ընկած թախտի վրա պառկեցին:

— Ա, դուք ասր նշանադրիք էիք զնագել, շնորհակալ եմ Մանասր ինձ էլ շատ խնդրեց, բաց չկարողացայ զայլ բն դուք ինչո՞ւ էք եկել. հարցրեց Մկրտիչը:

— Ըմմմ... Ըմմմ... Մկրտիչ, քո արևն եմ ասում, էնքան զինի չէին բերել, որ բողաղներս թաթախի, սրաներըս նաքվում էր, զրա համար լաւ հաշեցինք էլի էստեղ, էլի էս քո «բարբաղրտ» լաւ է ամենից. պատասխանեց Առաքելը

—Մկրտիչ, էս անաէրի զլուխը արք ցաւու՞մ է, սրա մի նար պիտի անենք. ասաց չամբարձին, ցոյց տալով իւր մէջքի կապած երծաթէ գօտին:

—Օ՞՛օ, դրա գլխի նարը շատ հեշտէ, որ մանի մեր «դախլը» (կասասն) զլխացաւը իսկոյն կ'կտրի. պատասխանեց Մկրտիչը:

—Հա՛, էդ լաւէ, էէէէ՛, քէՓՓ, քէՓ, «բայեամ նա թահրը». ասաց չամբարձին ու պարելով յետ արաւ ծանր երծաթէ գօտին, ձղեց զաստուկային գոչելով. երեսուն մանէթ «նաղղ» փող եմ տուել է՛, դէ ասա, Մկրտիչ, ասա տեսնե՞մ զու որքա՞ն պիտի տաս:

—Նեշտ է, տեսչէն, դեռ նստի քէՓ արա. կեր, խմիր, ամձա շատ լաւ էլ խաշած տաւարի միս ունի՞մ հա՛:

—Պահ, պահ, պահ, ձայն տուեց չամբարձին: Դէ, բեր, բեր, հմձձ. շուտ արա բեր տեսնենք. այս ասելով վազեց և ծալապատիկ թախտի վրա նստեց:

Մելքիսէթը աչքով մի ինչ բան հասկացրեց Մկրտիչին: Վերջինս մի բանի դրամ չամբարձից ծածուկ կոխեց նրա ափը:

Մելքիսէթն ու Առաքէլն էլ նստոտեցին թախտի վրա:

—Մկրտիչ, բեր տեսնենք. գոչեց Մելքիսէթը:

Մկրտիչը մի կուլա զինի և խաղալու թղթերը բերաւ և դրաւ նրանց առաջ:

—Օ՛հ, օ՛հ, քո ջանին մատաղ, օ՛հ, մի թողէք, մի թողէք մի լաւ, մի «քլքլալի» խմե՞մ է՛. ասաց չամբարձին և իսկոյն զինու կուլան առաւ ձեռքը սկսեց զինին հենց կուլալից խմել:—Ուխտի. ասաց նա կուլան վալը գնելով:

Մի մի բաժակ էլ Մելքիսէթն ու Առաքէլը խմեցին:

—Ճձձ. չամբարձի, չես խաղ՞ում. հարգրեց Մելքիսէթը:

—Ախր փող չունե՞մ. պատասխանեց նա:

—Մկրտիչը կտայ. ասաց Մելքիսէթը, ապա դառնալով նրան. Մկրտիչ, ա՛ մի մանէթ էլ է տուր չամբարձուն է. արք մինչև քո դէս դէն պատրաստելը ի՛նչով պիտի զբաղւինք:

—Ի՞մ աչքի վրա. չամբարձուց երբ եմ խնայել. որ այժմ էլ խնայե՞մ. ասաց Մկրտիչը մի նոր բուբլիանոց ձեռին խաղացնելով տարաւ և տուաւ չամբարձիիուն:

Առաքէլը՝ ինչպէս երևում էր, փող ունէր. մի բանի պղնձի և արծաթի զրամներ զրպանից հանել էր և առաջը փռել:

Խաղը սկսեց:

Չամ խաղում էին, համ էլ խմում:

Մելքիսէթը չամբարձու բուբլիանոցը տարաւ:

—Մկրտիչ, ես մեռնե՞մ, մի մանէթ էլ տուր. գոչեց տաքացած չամբարձին:

—Օ՛հ, օ՛հ, «բաշ ուստա». պատասխանեց Մկրտիչը և մի նոր բուբլիանոց տուաւ չամբարձիիուն:

Այդ էլ մտաւ Մելքիսէթի զրպանը:

Գինին բաւականին ասքացրել էր չամբարձիիուն: Խաղալուց զապարեց, գոռաց, որ զինի բերեն, սուփրան փռեն:

Մկրտիչը մոծուալով սուփրան փռեց, երեսը ծածկեց հացով, սոխով, ալյամանով և մի աման էլ խաշած մսով:

—է՛յ, ա՛ շան տղայ, Մկրտիչ. գոչեց չամբարձին. արք երեսուն մանէթ փող ունե՞մ մօտոյ է, էն ձկան զօշերիցը ի՛նչի չես բերում էստէղ:

Մկրտիչը այդ էլ իսկոյն կատարեց, կուլան էլ կրկին լրբցրեց և դրեց սփռոզի մի կողմում:

Երեք լօթիները բազմեցին սեղանի շուրջը և իրենց

անճոռնի դոռոցով սկսեցին քեֆը:

Առաքելը թամադա էր. էլ կենացներ չմնաց, որ չ'առաջարկէր:

— Օհ, սրա ստեղծողի հոգուն մատաղ, ուխտն, ադա մի սրա նայեցէք է, կասես «եաղուտ» լինի եաղուտ. ասաց Մելքիսէթը լըցնելով իւր բաժակը, մի շերձ կերպով էլ բաժակից համբուրելով դրեց իւր առաջ և սպասեց թամադայի առաջարկութեան:

Համբարձին էլ իւր բաժակը լըցրեց:

— Դէհ, տղերք, խօսեց Առաքելը. էս թասն էլ կխմենք մեր Մանասի ու իւր հարսնացուի կենացը, դուք, շարունակեց նա, լաւ զիտէք ՚ի հարկէ, որ Մանասը մեզ համար հողի չի խնայել, ես զիտեմ, նա էրբ որ իմանայ մեր հեռանալը, պիտի քիչ տխրի, բայց յետոյ էլ անպատեառ ինքը մեզ կվարձատրէ, էս լաւ արինք, մի էսպէս քեֆ էլ Մանասի վրա թողեցինք, էն էլ Աստուծով յետոյ կվայելենք:

Հմմմ... դէ խմեցէք. Առաքելը խօսքը վերջացրաւ և իւր թասըն ուղեց դարդակել, յանկարծ Մելքիսէթը ձեռքից բռնեց ու գոռաց. սպասիր, էջ սպասիր, էս շատ լաւ կենաց է, Մանասը մեր աչքի լոյսն է, դէ մի լաւ, ուրա՛ն, ու յետոյ խմենք, հմմմ. ուրա՛նա՛ն. . . :

Լօթիները բարձր ուրայով դրդագրին խանութը:

Ուրայից յետոյ բոլորն էլ կրկնելով, «Մանասի կենացը» բաժակները դարտակեցին:

Գինու կուլան յանախ դարտակուած էր ու կրկին լըցուած: Զուրն էլ այնքան չէր կարելի խմել, որքան որ մեր լօթիները գինի էին խմում:— Խմեցին գրեթէ մինչև վերջին ուժը:

Վերջապէս դադարեցին:

Մկրտիչը անդադար շարժվում էր: Քնել էր ուղում: Խճնչ անէր, ձեռքը լաւ որս էր ձգել, վաղուց էր դրա վրա աչք դրել, ուրեմն այժմ էլ պէտք է, համբերել: Սակայն քունը բոլորովին չէր մօտենում մեր լօթիներին: Աքաղաղներն երրորդ անգամն էլ կանչեցին: Արևելեան հորիզոնը շառագունել էր: Ինչպէս երևում էր Լոյսը շուտով պիտի ծագէր:

Վերջապէս վերկացրաւ Մկրտիչը լօթիներին և խնդրեց, որ դուրս գնան:

— Մկրտիչ, էջ ա՛ շան տղայ, դօտիս ինչո՛ւ ես վերցրել, տուր էստէդ. ասաց տրորւելով համբարձին:

— Գնա տուն համբարձի, գնա մի քիչ քնիր ուշքդ զլուխըդ գայ, ասաց մեղծօրէն գինեվաճառ Մկրտիչը:

— Գօտիս տուր. կրկնեց համբարձին:
— Ի՞նչ գօտի, ախր ի՞նչ ես ասում, դօտու փողը բոլորը ստացել ես, էլ ի՞նչ ես ուղում, բժժօ. կրկնեց աւելի քաղցրութեամբ Մկրտիչը:

Համբարձին անդադար տրորում էր. — Տուր, աւել մի խօսիլ, ես զիտեմ, որ քեզ մօտ է, խօսեց նա:

— Վա՛յ, զարմացք է ն, աւելացրեց Մկրտիչը:
Մելքիսէթն ու Առաքելն էլ թախտի վրա պառկած անդադար գոռում էին: Զարմանալի էր, քունն էլ չէր մօտենում դրանց:

Համբարձին իւր գօտին էր պահանջում: Մկրտիչը պնդում էր, որ գօտու փողը արդէն վճարած էր:

— Տուր, ա՛յ շան տղա՛ն, քեզ ե՛մ ասում. գոռաց համբարձին: Նա որքան հարբում էր, այնուամենայնիւ ուրիշներին նման իսպառ չէր թուլանում:

Երբ Մկրտիչը սկսեց հրել նրան դէպի դուրս, նա

հանեց դանակը և ուղեց խրել Մկրտչի սիրտը: Վերջինս աղափելու համար խփոյն բռնեց սուր դանակը:

Կարմիր արիւնը առատօրէն սկսեց թափւել սրա ափից:

Մկրտչը սկսեց պահապան կանչել:

Համբարձին հանեց կօշիկը և փորձեց զարկել Մկրտչի զլխին: Վերջինս նրա կռներից բռնեց վայր զցեց և սկսեց պահապան զոռալ:

Մելքիսէթն ու Առաքէլն էլ հօ անդադար զոռում էին, կարծես այն սոսկալի արարողութիւնը ոչ անսնում էին և ոչ այն զոռոցները լսուր:

Համբարձին իւր խռպոտ ձայնով ամեն ոչով զոռում էր — Վայ, սպանում են ինձ, աղաանցէք, դօախս զօղագան:

Երկու քնաթաթախ պահապաններ խփոյն ներս մտան: Պահապանները մնացին սալած, երբ կարմիր արիւնը անսան:

— Տարէք, Աստուծոյ սէրիւն. զոռաց Մկրտչը, դանակը հանել է և այստեղ իմ խանութի մէջ ինձ սպանել է ուղում, ասաց նա:

— Ազատեցէք ինձ, տուէք իմ դօախն. զոռում էր Համբարձին, որ ընկած էր շատակին և որի դօշին անգթաբար շոքել էր Մկրտչը ու թոյլ չէր տալիս շարժելու:

— Մի վեր կաց է. ասած Մկրտչին ոստիկաններից մէկը, հեռացնելով նրան Համբարձիի դօշից:

Համբարձին մի կերպ վեր բարձրացաւ:

— Ի՞նչու քաշիր դրան. ասաց ընկերին ոստիկանը գոյց ապով Համբարձիին:

Ոստիկանը բռնել էր Համբարձիի թւքերից և կամենում էր զուրս քաշել. — Ի՞նչ ես ուղում ինձանից. զո-

ռաց Համբարձին ու փորձեց պիմադրել:

— Արի, թէ չէ զլուխդ կշարդի. ասաց յամառութեամբ ոստիկանը:

Համբարձին ոստիկանի զլխին մի լաւ հարուած տալով զոռաց. — Ըմմմ... շան տղայ, ախր ի՞նչ էք ուղում ինձանից է: Ոստիկանը իւր ձեռքի երկար փայտով մի քանի անգամ զարկելով Համբարձիի ուսերին, քարշ տուաւ նրան ու խանութից զուրս տարաւ:

— Տար ուղղակի ոստիկանատուն զօչեց ներսից մեծ ոստիկանը:

Համբարձիին քարշ տալով տարան ոստիկանատուն և այնտեղ բանտարկեցին մի նեղ, սենեակի մէջ:

Մելքիսէթն ու Առաքէլն էլ դնացին այդտեղ:

Ճմմմ... Մկրտչէ, ախր ի՞նչ անենք, առաւօտեան քեզ էլ կտանին, ախր էս ինչ «օյիններ» ես սարդել էստեղ. ասաց մեծ ոստիկանը:

— Քո արևն եմ ասում, Մատթէոս, այդ անպիտանի նման էլ մի հատ չես գտնիլ: Քսան մանէթ վաղուց ինձ պարտ, էր հիմա էլ վեց մանէթի դինի խմեց, ձեռաց փող առաւ թուղթ խողաց, տանուլ տուեց, դէս դէն կերաւ, վերջը մի դօախ էլ էստեղ թողել, որ իսկի տասը մանէթ էլ չարժէ, հարբեց թէ՛ չէ սկսեց զօտին յետ պահանջել ու վերջն էլ էսպէս անկարգութիւններ անել. այսպէս զանգատեց ոստիկանին զիննվանառ Մկրտչը:

— Ինչ և իցէ պէտքէ մի կերպ պահպանել. խօսեց քիչ ցած ձայնով ոստիկան Մատթէոսը:

— Առ, Մատթէոս, քեզ մատաղ, դէ զու հօ կիմանաս էլի, թէ իմ կողմից ինչ պիտի ասես պիտտաւի մօտ. ասաց Մկրտչը մի նոր բուբլիանօց կոխելով ոստիկանի

ափր:

— Դու, արխային կաց, հեշա է, պատասխանեց Մատթէոսը: Մի մեծ բաժակ էլ արագ խմելով, Մատթէոսը դուրս գնաց:

ՀԱՄԲԱՐՁԻՈՒ ԸՆՏԱՆԻՔԻ ԴՐՈՒԹԻՒՆԸ

Ճ

Լոյսը ծագեց: Արևը իւր կարծիր ճառագայթները սկսեց սփռել քնաթաթախ աշխարհին: Կեանքը սկսեց եռալ: Մարդիկ շտապում էին դէպ իրենց գործերը: Կանաչ բակերը աւել մաքրել էին, ապա սկսել էին բնտանեկան հողատերով զբաղել:

Համբարձու տանից լսում էր մի խառնաշփոթ աղաղակ:— Հուռի՛, ... Հուռի՛... ա՛խ Աստուած, ա՛խ, օգնեցէք... Աստուծոյ սէրին օգնեցէ՛ք, Հուռիս գնաց, քեզ մատաղ բալա, մի աչերդ բաց այ Հուռի, մի խօսի, ա՛ ես քեզ մատաղ, Հուռի ջան՛... Հուռի բալա... Հուռի՛... Հուռի՛... ա՛խ, այ բալա, ա՛խ, տունս քանդեց... Աստուած՛... ա՛խ, ա՛խ,— դա մի կանազի ծաջն էր, որի հետ խառն էր և մի քանի մանկական ծաջներ. մալրիկ, մալրիկ, մալրիկ... այ մալրիկ... ա՛խ, ա՛խ, մալրիկ-ջան, մալրիկ... — ծաջները խառն էին դառը ողբերի հետ:— Դրանք պառաւ Սալբու և իւր թոռների ծաջներն էին:

Անցաւորները լսելուն պէս ներս էին թափւում: Ի՞նչ էին տեսնում,— մի քանի պատառոտուն անկողիններ

թափւած մերկ յատակի վրա, երկու գողարիկ աղաներ խապառ մերկ ընկած յատակին՝ աղիողորմ ծաջնով ողբալիս, ոտներն ու ձեռները չոր յատակին զարկելիս: Մի անկողնի մէջ միջին հասակով մի կին՝ անշնչացած ընկած, նրանից վերև մի ալէզարդ պառաւ չորած անդադար ողբալիս, երբեմն սաստիկ կերպով չոր սրունքներին զարկելիս, երբեմն էլ ստուած դիակը համբուրելիս:

Անպատճառ, սիրելի ընթերցող, իմացաք, որ այդ մեր Համբարձու տանն էր. անշնչացած կինը, նրա ամուսինը, պառաւը՝ մալրը, մանուկները՝ նրա որդիքը:

Հուռին վերջին երեխան ծնելու վրա սաստիկ հիւանդանում է: Նրա վրա հող տանող չլինելով, նրան ոչ որ օգնելով, նա վերջապէս թողնում է իւր խղճուկ դաւակներին անտէր ու մեռնում:

Հուռին մեռաւ առանց քահանային իւր մեղքերը խոստովանելու և առանց հաղորդւելու: Նա փակեց աչերը «ա՛խ անտէր բալէք» գոչելով:

Նա մեռաւ ծանր հիւանդութեան տակ տոչորւելուց, երեք օր քաղցած մնալուց յետոյ:

Նա այն սովորութիւնը ունէր, որ ինչքան էլ քաղցից տանջւէր, մի հարեանից, մի՛ աղզականից, մի կտոր հաց չէր խնդրել: Նա իւր ասն հողսը ինքն էր տանում իւր օրւայ ապրուստը ինքն էր հալթալթում: Նա իւր վաստակովն էր ապրում, նա դառը քրտինք թափելով էր հացը ճարում և ոչ դունէ դուռ շրջելով, ողորմութիւն խնդրելով: Սակայն վերջին օրերում նա խապառ զրկել էր իւր ոչժեց, մանաւանդ երեխան ծնւած օրից մի շաբաթ չանցած հարբած ամուսնուց ստացած ծանր հարեւածից խապառ թուլացել էր: Ահա և այսպէս նա

վերջ տուաւ իւր կեանքին, թողնելով անխնամ իւր պառաւ սկեսրին, երկու զողորիկ որդոց և օրօրոցում ծծկեր աղջկան, որոնց միակ ապաւէնը ինքն էր, որոնց ինքն էր կերակրում իւր անխոնջ աշխատանքի վաստակով:

Հուռին մեռաւ:

Ողբում էր պառաւ Սալբին, կոծում էր, լալիս էր, պատճառ, խեղճը իսպառ անջատեց:

— Ո՞վ պիտի պահէր նրան, ո՞վ պիտի կերակրէր անաէր թոռներին, ո՞վ ծծկեր թոռանը պիտի ծիծ տար:

Ինչքեր էր անում նա, չէր դադարում լազից, սրունքները միանգամայն կոտրատել էր ուղղում, մազերն էր փետում, կրկին հարսի դալկազամ երեսը, հարսի չաւիտեան փակած աչերն համբուրում:

Հուռի էր զոչում, երբէմն էլ զետնին թափւած թոռներին էր զրկում, համբուրում, զուրգուրում:

Մարդ արձանի նման մնում էր սառած: Սրտատուրները ակամայ թափվում էին ամեն մարդու աչերից: Եւ ո՞վ չէր ողբալ, չէր սգալ, թշուառ աղետալի տեսարանը տեսնելով:

Միւսնոցն բարեկամները, որոնք ինչպէս առաջուց էլ օգնում էին այդ չուառ ընտանիքին, այդ ժամանակն էլ հոգազին խեղճ, տարաբաղտ Հուռու թաղման մասին:

ԺԱ.

Առաւօտեան ոստիկանապետին հաղորդեցին Համբարձիիու, իւր ընկերների և զինեվանառ Մկրտչի հեա անցած եղելութիւնը:

— Աղա՛, ախր դու չգիտես է, էդ անպիտանների բնաւորութիւնը, մի օր օեաղ չես տեսնել սրանց: Ամեն օր հարբում են և միշտ անկարգութիւններ անում: Էս զիշեր էլ զնագել են էդ երեք անպիտանները, մտել են էն խեղճ զինեվանառի խանութը, զինին խմել, հարբել ու չետոյ էլ դանակը հանել որ խեղճ զինեվանառին սպանեն. ոստիկանապետին այսպէս հաղորդեց Մատթէոսը:

— Աղա՛, ախր զօտիս... և Համբարձին ուզեց խօսքը շարունակել, ոստիկանապետը իսկոյն զոռաց. ծաչնդ կրտրիր, подлецъ, զեռ համարձակում էլ է խօսել, տարէք էդ անպիտաններին բանտարկեցէք և թողէք այնտեղ այնքան մնան, մինչև որ մի վճիռ կտանք:

— Աղա՛... դարձեալ Համբարձին ուզեց խօսել:

— Молчать, тебѣ говорить, զոռաց կրկին հայ ոստիկանապետը և շարունակեց. տարէք, ձեզ եմ ասում, հեռագրէք շուտով, ишь какъ!

Համբարձին կրկին ուզեց ծայն հանել:

Այս անգամ աւելի ահուելի զոռոցով և անթիւ չիշոցներով ընդհատեց նրա խօսքը քարասիրտ ոստիկանապետը: չենց այդ միջոցին, երբ Համբարձիիուն ուղղում էին դուրս տանել, յանկարծ նրանց առաջը կտրեց մի բաւականին յոգնած մարդ: Դա Համբարձու ազգականն էր:

— Ա. փչանաս. ա բէղասըր, ո՞րտեղ ես կորել. ասաց այն մարդը Համբարձիիուն, մի կծու հայեազք ձգելով նրա երեսին:

Համբարձին ոչինչ չխօսեց:

— Էդ, որ տեղէք տանում էդ անառակներին. հարգրեց նորեկը ոստիկաններին:

— Բանտ. պատասխանեցին նրանք:

— Բա չի կարելի, որ էդ անպիտանին էսօր թոյլ տաք ու էգուց ուր ուղում էք տանէք. հարգրեց նորեկը ոստիկաններին, գոյց տալով Համբարձին:

— Էդ մեր զործը չէ, հարգրու պրիստաւից. պատասխանեցին նրանք:

Մարդը մտաւ ոստիկանապետի մօտ: Պատմեց բոլոր եղելութիւնը և թախանձեց, որ թոյլ տայ Համբարձին զոնէ երկու օր ազատ լինելու, իսկ չեաոյ իրենք էլ ուրախ կլինէին նրան բանտ ձգելուն:

Երկար ժամանակ ոստիկանապետը չհամաձայնեց, սակայն մարդու անընդհատ թախանձանքներից ստիպւած, հրամայեց ոստիկաններին թոյլ տալ Համբարձին, իսկ ընկերներին բանտարկել:

Համբարձին Զաքարիայի պէս պապանձել էր, ոչինչ չէր խօսում: Ոչ հարցնում էր թէ ինչո՞ւ համար իրեն արձակեցին, ոչ էլ ուղում էր իմանալ թէ՛ ինչո՞ւ իրեն տուն են տանում:

Նա զարմացել էր: Որովհետև այն ժամանակները, երբ ինքը տուն էր գնում, բոլորը զրեթէ զգում էին, իսկ այժմ տանում էին տուն:

Նենց որ մօտեցաւ իւր տան, ողբի սգի ու լացի ձայնը լսեց, սկսեց դողդողալ: Դողդողուն քալելով ներս մտաւ: Մտնելուն պէս պառաւ Սալբին իսկոյն սկսեց սրունքներին խփել, լաց լինել, լացի հետն էլ իւր տխուր բանաթին ասել, որի մէջ նա վայ էր տալիս Համբարձու

զուլը՝ վայ էր տալիս անտէր մնացած թոռներին:

Սակայն Համբարձին ոչ խօսեց, ոչ լաց եղաւ, ոչ վայ զօչեց, ոչ հառաչեց, այլ լուռ, ձեռները դօշին խաչած, արձանի նման մնաց կանգնած:

Նա նայում էր սենեակի մի անկիւնում դրած դադաղին, նա նայում էր յատակին թափւած մանուկներին, նայում էր կսկծալիս պառաւ մօրը, լսում էր նրանց աղիողորմ ձայնը, տեսնում էր հեղեղանման արտասուքները, բայց դարձեալ շարունակում էր իւր լուռթիւնը, չէր խօսում ու չէր խօսում:

Սակայն նա նման էր մի վրդովւած ծովի: Նրա սիրտը յուզւած էր և հազարաւոր մաքեր կատաղած ալիքների նման ծփծփում էին նրա զլխի մէջ,— այսպէս էր նա ներքուստ, իսկ արտաքուստ նման էր մի անշարժ արձանի: Նրա գամար, դալկացած շրթունքների վրա նշմարվում էր երբեմն մի դառը ժպիտ, երբեմն մի խուլ մրմունջ:

Զարմանալի բնաւորութիւն ունէր նա:— Ամբողջ գիշերը չէր քնել, այնքան գինի ու արաղ էր խմել, սակայն նրա վրա այնքան նկատելի չէր արբեցող լինելը: Նա պէտք է ասած, որ արբել էր, սակայն ոստիկանների դաժան վարմունքը և աչքի առաջ ընկած իւր ընտանիքի աղէտալից ատկ երբնրան ուշքի էին բերել:

Այդ ժամանակ էլ նա ոչժ ունէր զգալու և տխրութիւն, և կսկիծ, և գաւ և տանջանք:

Նա տեսնում էր իւր տան սիւնը ընկած, նա տես-

նուժ էր իւր աչքի առաջ հազար ու մի պատկերներ. անտէրունջ որդիք... անխնամ պառաւ մայր... քաղց... ծարաւ... մերկութիւն... բանտ...

Այո, նա պիտի բանտարկէր, նրա մասին քիչ անգամ չէին գանկատել Շուշեցիք, նա իւր արբած ժամանակը քիչ մարդկանց չէր հայհոյել, քչերին չէր խաչտառակել, հազար մի չիշոցներ թափել: Իսկ այժմ էլ իւր այդ վերջի անտեղի արարողութեան համար ոստիկանապետի լուրջ ուշադրութիւնը:

Այս անգամ նա առանց ներողութեան կմնայ, նա կբանտարկւի:

Երբ նա մաքառում էր հազար մի մաքերի դէմ, երբ նրա աչքի առաջ գնում զայլիս էին հարիւրաւոր աղօտ պատկերներ, այդ միշոցին ներս մասն մի քանի մարդիկ մի քահանայի հետ:

Մարդկանց առաջ կանգնած էր Սարգիսը և նրա մօտ նոր նշանւած Մանասը:

Պառաւ Սայլին սրանց տեսնելով, մի խորհրդաւոր կերպով դուրսը շարժեց և երկու ձեռքով սրունքներին պինտ զարկեց:

Քահանան «հոգոցն հանգուցելոց» կարգաց, ապա մարդիկը քանի մի մխիթարական խօսքեր ասելով համբարձիին, դուրս գնացին:

Մանասն էլ կամեցաւ դուրս գնալ, յանկարծ համբարձին մօտեցաւ բռնեց նրան և ականջին մի ինչ բան փափսաց ու բաց թողեց:

ԺԲ

Մանասը փութագաւ Մկրտչի զինետունը: Նրա մի քանի ոչ այնքան մտերիմ ընկերներ այնտեղ թախտի վրա բոլորած թուղթ էին խաղում:

— Օ՛օ՛, ադա Մանաս, բարձր, դոչեցին նրանք:— Մկրտիչ, մի դանակ տուր սրա չուխէն պատառ պատառ պիտի անենք՝ եթէ «նշանի» «շիռնին» չտայ. աւելացրին նրանք, առաջարկելով Մանասին իրենց հիւրասիրելու ՚ի պատիւ նրա նշանադրութեան հանդիսին:

— Թէ ինձ մօտ մի կոպէկ փող լինի ես շուն գառնամ. պատասխանեց Մանասը, չեա քաշւելով ընկերներից:

— Դէ լաւ, լաւ, դէ արի խաղանք, հմ՛մ՛... դոչեցին զարձեալ ընկերները:

Մանասը ժամանակ չունէր խաղալու, նա ուրիշ բանի համար էր եկել, նա մերժեց ընկերների խօսքը:

Համբարձիի փախտոցներ ողարկել նրան այդտեղ:

— Մկրտիչ, դարձաւ նա դէպի զինեվանառք, տես երշմարիան ասա էսքան մարդկանց մօտ. ասաց նա գոյց տալով թղթախաղերին, ապա շարունակելով. Համբարձիի դօսին արժէ երեսուն բուբլի, իսկ էս դիշեր նա, որքանէ մսխել, նշմարիան ասա հմ:

Մկրտիչը գունաթափւեց: Ի՞նչ անէր, նա լաւ դիտէր, որ Մանասը որքան համեստ էր, սակայն բարկացած ժամանակը և անաղինւ գործերի մէջ երբ չարանում էր, այնքան էլ կատաղում էր, իսկ կատաղած ժամանակն էլ Աստուած հեռու տանէ:

Մկրտիչը ամենքի մօտ սուտ էր խօսել, սրա մօտ էլ սուտ խօսէր, իմացաւ, որ վերջը լաւ չէր լինիլ, բայց

և այսպէս դարձեալ վնուեց իւր յօրինած ստերը ասել: Նա պատասխանեց. Մանաս, համբարձին ինձ քսան մանէթ էր պարտ, փեց մանէթ էլ էս զիշեր մսխեց և այնպէս զօտիի հարցը վերջացաւ: Գօտին էլ քսանուփեց մանէթից աւել չարժէ:

Մկրտիչ, սուտ մի խօսիլ. էն շան տղի (Համբարձի) բնաւորութիւնը ամենքին էլ յայտնի է: Նա ինչքան էլ հարբէ, ինչքան էլ թուլանայ սուտ չի խօսիլ, քեզ էլ ամենքը զիտեն, որ մէկին մի կօպէկ պարտք չես տաք:

Մկրտիչը սկսեց երգել: Աշխատեց հաւատացնել, որ իւր ասածները սուտ չեն: Բայց զուր անցաւ:—

— Մանասը գոռաց, տուր, աւել մի խօսիլ, Մկրտիչ, կամ քսանուչորս մանէթ էլ փող տուր կամ զօտին:

Կորիր հստեղից, շուն շան որդի, քեզ էլ չեմ հանաչում. անպիտան, զայրացաւ Մկրտիչը:

Այդ խօսքի վրա Մանասը կատաղեց: Արիւնը սկսեց եռալ նրա երակների մէջ: Սխալ չէր զուշակել Սիմոն ապերը, որ նա երբէք չի փոխիլ իւր բնաւորութիւնը: Ահուելի գոռոցով սկսեց զօտին պահանջել: Մկրտիչը սկսեց ոստիկան կանչել:

Հանեց Մանասը չուխաչի տակ թաղցրած ատրճանակը և արծակեց դէպի վաշխառու գինեվանաօր: Բարեբաղդաբար թէ դժբաղտաբար զնտակը վիրաւորեց վաշխառուին և ենթարկեց վատ զրութեան: Տրաքոցի ձայնի վրա փողոցի ճարդիկը թափւեցին այդտեղ: Մանասը ձերբակալեց: Նրան ատրան իւր վաղեմի բարեկամների ձօտ: Այնտեղ ատրան որտեղ Առաքէլն ու Մելքիսէթն էին:

Այս լուրը հասաւ քաղաքի ամեն անկիւնը:

Ամենքն էլ սկսեցին հազար մի խայտառակ և ան-

շարականների հետ մի ողբալի, մի ազդու ներդաշնակութիւն էին կազմում:

Տեսնելով այդ տխուր տեսարանը, ամեն մարդու աչքից էլ արտասուքը հեղեղի պէս թափվում էր, բայց զարմանալի էր՝ համբարձու աչքից մի կաթիլ անգամ արտասուք չէր գլորվում: Ձեռները խաշած, քարէ արծանի նման մնացել էր կանգնած:

Դազաղը զուր տարան, այժմ երկու քահանայի առաջնորդութեամբ:

Հողիւ էին պահում պտուաւ Սալբուն, հուռու ազգականներին, հաղիւ էին լուեցնում նրա անտէր մնացած որբերին:

Դազաղը տարան զերեղմանատուն: Գերեղմանը արգէն փորած էր:

Վերջապէս սև հողը կլանեց հուռուն, երեք անտէր մնացած զաւակների ու պտուաւ սկեսրի խնամակալին:

Սանածօր կարգադրութեամբ զերեղմանի ձօտ փռել էին երկայն սփռոցը: Երեսը ծածկել էին անթիւ բարիքներով.— այդտեղ կար խաշած միս, պաներ, կանաչեղէն, ծրղեղէն և այլն: Քանի մի կուլա զինի և մի քանի շիշ էլ արաղ:

Յուզարկաւորները կերան, խմեցին, հազար անգամ «Աստուած հողին լուստուրի» կրկնելով զրւեցին:

Համբարձին էլ տուն զնաց, մի կտոր հաց կերաւ և ուղեց քիչ պառկել հանգստանալու: Այդ միջոցին չանկարծ ներս մտան երկու ոստիկաններ և յայտնեցին, որ պրիստաւը կանչում է Համբարձին:

Համբարձին բնդղիմացաւ, չուղեց զնալ:

Ոստիկանները ստիպեցին:

Պատառ Սալբին, որ դեռ ոչինչ անդեկուծիւն չունէր
և չէր հասկանում թէ ի՞նչու էին կանչում Համբարձին,
արտասուքով թաթախած աչերը սրբելով անդից վեր բարձ-
րացաւ և իւր գոռոցով սպառնազաւ ոստիկանների գէձ:

Ինչքան էլ, որ որդին «բէրասըլ» լինէր, այնուամե-
նայնիւ իբրև հարազատ մայր, պատառ Սալբին զորովա-
զուծ սքտով գաւում էր Համբարձի վրա:

Ոստիկանները պնտում էին, որ դա անկարելի է, դա
պրիստաւի հրաման է:

Համբարձին ընդդիմանում էր:

Դժբաղաբար այգտեղ մի աղամարդ էլ շկար, մի-
միայն կնանիքն էին: Նրանք էլ վախենում էին մի խօսք
արտասանել:

Ոստիկանները ոչժով քարշ աւելին Համբարձին և
երբ արդէն քաշեցին գուրտ, այնուհետև Համբարձին ինքն
էլ համոզւեց իւր կամքով գնալ:

Վնչ, բալս, քեզ ուր են տանում, բալա-զան. գոչեց
վազելով նրա ետեւից պատառ մայրը:

Երկու փոքրիկ աղաներն էլ հետեւելով պատառին,
անպաղար զոռում էին. ախ հայրիկ, հայրիկ, մայրիկ
«հայրիկ ու մայրիկ» խօսքերը միախառնել էին նրանց
ողբի մէջ:

Այլ կորուսած ծնողներին էին գոչում. մայրը նոյն
օրը հողին չանծնեցին, հօրն էլ տանում են բանդարկելու:

Տարաբաղա որդիք:

Դրանք Ռուբէնն ու Տիգրանն էին:

Արբեկոյի որդիքը:

23928

12713

302

30 496/11

leaf